

A GYERMEKSZEGÉNYSÉG ELLENI NEMZETI PROGRAM KIMUNKÁLÁSA

A SZEGÉNYSÉGBEN ÉLŐK HELYZETÉNEK VÁLTOZÁSA 2001 ÉS 2006 KÖZÖTT – KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A GYERMEKES CSALÁDOKRA

Bass László, Darvas Ágnes, Ferge Zsuzsa
(ELTE TáTK, MTA Gyermekprogram Iroda)

Vezetői összefoglaló

A szegény népesség összetétele 2001 és 2006 között több szempontból változott: nőtt a romák aránya, és a nem romák közül a korábbinál rosszabb helyzetűek kerültek a mintába. A szegények jövedelmei 2001 és 2006 között az össznépeséghez hasonló mértékben, évi mintegy 4 százalékkal (*összesen közel 25 százalékkal*) emelkedtek. Bár a jövedelememelkedés a legszegényebbeket is elérte, a mély szegénység többi összetevőjénél nincs egyértelmű javulás: néhány gyorsan változtatható és kevés többlet-ráfordítást igénylő szükségletet sikerült jobban kielégíteni. Az iskolapolitika révén is sikerült előrelépni, elsősorban a számítógéphez való hozzáférésben. Az alapvető életfeltételekben és az életet mélyen befolyásoló létbizonytalanságokban azonban gyakoribbak a romlás, mint a javulás jelei. A jövedelmek további emelése – főleg a különösen rossz helyzetű, így a sokgyerekes családoknál – ígér némi azonnali enyhülést. Mélyreható változásokhoz a jövedelmek mellett az eddigiéknél jóval nagyobb erőfeszítésekre van szükség, elsősorban a lakáshelyzet javításában, a foglalkoztatásban, az iskolázásban.

BEVEZETÉS

A gyermekek helyzetének javítását szolgáló jövőbeni erőfeszítések megkövetelik, hogy a lehető legjobban ismerjük a kiinduló helyzetet, amelyen változtatni kell. A részletes helyzetkép nyomon követése segíthet annak ellenőrzésében, hogy mennyiben teljesülnek a kormányzati vállalások, az Országgyűlés által 2007 tavaszán elfogadott „Legyen jobb a gyerekeknek” Nemzeti Stratégia. Ezért az MTA Gyermekszegénység Elleni Programirodája 2006-ra vonatkozóan végzett egy, a szegénységben élőkre vonatkozó reprezentatív felmérést¹. Ennek hasznát növeli, hogy összevethető egy 2001-ben végzett tartalmilag hasonló vizsgálattal (Ferge et al, 2002), ilyen módon összehasonlítható módon állnak rendelkezésre a 2001–2006 közötti időszakról a szegény családok helyzetének változását leíró trendek. Az alábbi tanulmány e két szegénységvizsgálat főbb eredményeiről ad áttekintést.

A minta alapsokasága

A szegényminta a népesség alsó 30 százalékát kívánja reprezentálni a népesség olyan körében, amelyben viszonylag nagy valószínűséggel van gyermeket nevelő család. Ezért döntöttünk úgy, hogy csak azon háztartásokból veszünk mintát, amelyekben nincs 60 éven felüli személy. A 2001. évi népszámlálás szerint 6,3, a 2005. évi mikrocenzus adatok szerint 6,5 millió ember élt ilyen háztartásokban. A szegényminta alapsokaságát ezen belül a legalacsonyabb jövedelmű 30 százalék jelentette, ezt az 1,9, illetve 1,8 millió személyt

¹ A 2006-ban készített adatfelvételt megelőzte 2001-ben és 2005-ben egy-egy hasonló módszertannal készített kutatás. A 2005-ös adatfelvétel eredményeit (módszertani okok miatt) jelen tanulmányban nem közöljük.

kívántuk reprezentálni. Az így adódó szegény-meghatározás tágabb, mint az EU-ban széles körben elfogadott összehasonlító definíció, amely az ekvivalens jövedelem medián értékének 60 százaléka alatt élőket tekinti szegénynek. (Ebbe a körbe a népesség 12–13 százaléka tartozik.) A *jövedelmek alsó három tizedébe tartozók* körülbelül azokat jelentik, akik a *KSH által meghatározott létminimum alatt élnek*. Az adatok tanúbizonysága szerint az így kijelölt népesség túlnyomó része valóban „szegény”, nehezen élő – de ugyanakkor az adatok lehetőséget adnak arra, hogy vizsgáljuk a szegénység differenciáltságát, azokat a változásokat, amelyek a szegénység enyhébb formái mellett bekövetkeznek. Más szavakkal: adatainkból kikövetkeztethető, hogy a jövedelmek viszonylag kis változása mellett mely problémák oldhatók meg, melyek nem.

Mint ahogy minden becslésünk számos bizonytalanságot rejt, mintánk adataiból csak néhány esetben kockáztatunk meg országos szintű becslést, amely megmutatja, hogy a mintából származó eredményeket kivetítve milyen nagyságrendű csoportokat kapunk a népesség egészén belül.

A szegénységben élők helyzete általában, szociológiailag és politikailag „logikusan” akkor javul, ha a források bővülnek, és ha a bővebb források egy részének „lecsurgását”, a szegényekhez való eljutását a politikai akarat megfelelő intézkedésekkel elősegíti. A 2001 és 2006 közötti 5 év során mindkét feltétel valamilyen mértékben teljesült. Ami a forrásokat illeti, a bruttó hazai termék (a GDP) 2001–2006 között összesen 29 százalékkal lett nagyobb, és a naptárhatással kiigazított éves növekedés minden évben elérte, vagy kissé meghaladta a 4 százalékat. Az egy főre számított reáljövedelmek 60 százalékkal, reálértékben 25 százalékkal nőttek.

A politikai akaratnak több jele van. A 2001 és 2006 közötti években került előtérbe a társadalmi kirekesztés ügye, készültek erre vonatkozó intézkedések és stratégiák: például európai ösztönzésre polgárjogot nyert a Nemzeti cselekvési terv a társadalmi összetartozásért (NCST, 2005). A központilag elosztott forrásoknál jelentős átcsoportosítás nem történt, de a gyerekes családokat és a szegényeket érintő ellátások reálértékben vagy szinten maradtak, vagy a szegényebbek egy részének helyzetét valamennyire javító szabályozások léptek életbe (pl. segélyezés, családi pótlék, minimálbér). Így *a szegénységben élő gyermekek és családjaik helyzete öt év alatt körülbelül az átlagoshoz hasonló mértékben javult*.

Elvben tehát *volt minek lecsurognia, és megjelent a „lecsurgást biztosítani hivatott” kormányzati akarat is*. Ennek ellenére a szegények helyzetében nem tapasztalható érzékelhető relatív javulás: a többiekhez képest helyben maradtak. Ám abszolút romlás sem történt: a szegények jövedelmeinek reálértéke nagyjából a többiekhez hasonlóan emelkedett. A nemzetközi tapasztalatok alapján már azt is eredménynek kell tekintenünk, ha meg lehet akadályozni az egyenlőtlenségek folyamatos „spontán” növekedését és a szegények helyzetének ezzel egyidejű „spontán” romlását. Úgy tűnik, a 2001–2006 közötti periódusban a szegények összességét tekintve ezt sikerült elérni.

A szegénység sokdimenziós, bonyolult jelenség. Ennek megfelelően egyes összetevői eltérő irányokba, eltérő ütemben mozdulhatnak el. Ezért van jelentősége azon törekvéseknek, amelyek csak több tényező egyidejű javulása esetén tartják egyértelműnek a szegénység csökkenését. Ugyanezért *van jelentősége olyan elemzéseknek, amelyek külön-külön elemzik a szegénységet jellemző tényezők változását*. Az elmúlt öt évben ezek a mozgások differenciáltak voltak. Egyes indikátorok szerint a szegények között a viszonylag rosszabb helyzetű csoportok helyzete valamivel tovább romlott, illetve valamennyit távolodott az országos

átlagtól, más mutatók inkább relatív javulást mutatnak. Úgy tűnik, hogy a „strukturális helyben maradás” leginkább a jövedelmekre igaz: azokat sikerült relatív értelemben majdnem változatlanul tartani a legszegényebbeknél is. Ennek következtében *néhány, a jövedelmekkel közvetlenül összefüggő fogyasztási mutató is javult*. Fontos más összefüggésekben – aktivitási arány, iskolázás, lakáshelyzet – a szegények, és főként a legszegényebbek helyzete az országoshoz képest kevésbé javult, vagy éppen romlott. A jelen tanulmány a következő kérdésekre koncentrálna:

- *Változott-e a szegénység összetétele, és ha igen mi ennek a jelentősége?*
- *Mi javult, vagy romlott a szegények helyzetében, hogyan alakultak a kirekesztés jelzései?*
- *Hogyan ítélték meg a szegénységben élők saját helyzetüket és kilátásaikat?*

Tanulmányunk főbb megállapításai a következőkben foglalhatók össze:

A legszembetűnőbb változás az, hogy a szegény népességben belül jelentősen *emelkedett a roma népesség aránya* – 24%-ról 32%-ra. (A kifejezés persze nem pontos. Amit mérni tudunk, az azokban a családokban élő személyeknek a száma, amelyekben a kérdező szerint van roma a családban.) A változás fő oka a roma népesség növekedése olyan módon, hogy iskolázottságuk, foglalkoztatásuk nem javult. Szegénységük csak bizonyos metszetekben mélyült tovább. Így továbbra is igaz, hogy *a szegénység nem roma kérdés*, de inkább az, mint korábban. Ha kis mintán mért számainkat országos szintre vetítjük, akkor 2001-ben 1,4 millió nem roma, 450 ezer roma volt a szegénységben élők között, 2006-ban pedig 1,3 nem roma, 600 ezer roma. A pontos fogalmazásnak úgy kellene szólnia, hogy 450 ezren, illetve 600 ezren éltek olyan háztartásban, amelynek volt romának tekintett tagja². Továbbra is igaz, hogy amint az egyre szegényebb rétegek felé haladunk, úgy nő a romák aránya a csoportokon belül, de a legszegényebb harmad alatt 2006-ban már nem nőtt 55 százalék fölé. *A szegénység „kemény magja” nem etnikai meghatározottságú. Közös cigány–nem cigány társadalmi és egyéni sorsokról van szó.*

Fontosabb további fejlemény, hogy az országoshoz képest kissé *romlott a szegények körében a foglalkoztatás*. Az iskolai végzettség változása is inkább a társadalmi távolságok növekedésére utal. A magasabb végzettségűek számának és arányának országos szintű emelkedése ellenére a szegényeknél ebből semmi nem érzékelhető, sőt, a korábbinál többen ragadnak bent a nyolc általánosnál tovább nem jutók közé. A szegénység falura vándorlása folytatódik. A stagnálás vagy enyhe romlás a romák esetében is megmutatkozik, bár a szegénységben élők közötti relatív helyzetük nem romlott, egyes mutatóknál javult.

A szegénységben élők önmagukról alkotott képe nem sokat változott: *a többség folyamatosan vagy időközönként szegénynek tekinti magát*, és alig, vagy egyáltalán nem jön ki havi jövedelméből. Ami a szubjektív képből változott, az a jövőre irányuló *szinte egységes*, a többségnél megjelenő *pesszimizmus*. A felvétel időpontja (2006 ősze) biztos befolyásolta a negatív jövőképet, de talán nem csak erről van szó.

2001 és 2006 között *számos* politikai és szociálpolitikai *lépés történt* a kirekesztés enyhítésére: országos tervek fogalmazódtak meg, a segélyezés gyakorlata javult, számos helyi kezdeményezés született. A reáljövedelmek öt év alatt érzékelhetően emelkedtek. Mindennek ellenére a szegénységben élők relatív lemaradása az átlag mögött fontos létfeltételek esetében inkább nőtt, mint csökkent, és *a kirekesztés néhány formája gyakoribbá vált*. Ezt azért tartjuk

² A TÁRKI számításai (Szivós–Tóth 2006) szerint – amelyeket részletesebben a jövedelmi fejezetben idézünk – 20 százalék lehet a romák között a nem szegények aránya. Ennek alapján 2006-ban 700 ezer fölött lehetett a romák száma Magyarországon, ami a korábbi demográfiai alapú előrejelzéseknek nem mond ellent.

fontosnak nyomatékosan aláhúzni, mert 2007-től kezdve a politika elköteleződése alkalmasint még erősödhet is, de források kevésbé lesznek, az életszínvonal emelkedése megtorpan, sok csoportnál csökkennek a reáljövedelmek. Az elmúlt 5 év tapasztalatából az szűrhető le, hogy ha nem történnek sokkal nagyobb erőfeszítések a szegények érdekében, akkor *a szegénység és kirekesztettség* szinte elkerülhetetlenül terjedhet és *mélyülhet*.

A SZEGÉNYSÉG VÁLTOZÓ SZERKEZETE, 2001–2006

Romák a szegénységben élők között

A szegények összetétele sok szempontból eltér az ország népességének összetételétől, épp azért, mert a szegénységi kockázatok nem egyformák.

A legjelentősebb megfigyelt változás a szegénység etnikai összetételében, a szegényeken belül a romák arányában következett be. *A romák aránya a szegénységben élő személyek 24%-áról 32%-ára – ilyen kis minta mellett is szignifikánsan – emelkedett.* A kérdés annyira fontos, hogy nagy metodológiai óvatosságra van szükség. Ezért részletesen igyekszünk alátámasztani a romák számára vonatkozó becsléseinket.

Módszertani kitérő a romák számának becsléséhez

A magyarországi roma népesség arányának mérése általában problematikus. Az adatok eltérnek attól függően, hogy a kérdezett maga, a kérdező, vagy a környezet véleménye minősít romának egy személyt vagy egy családot; hogy a mérést egy tudományos intézet vagy egy kvázi hatóság (KSH) végzi; hogy a családok egészét, vagy a családban élőket egyénekenként minősítjük. Egy néhány évvel ezelőtti kutatásban azok körében, akiket a vizsgálat kérdezőbiztosa romaként kategorizált, csak 36% minősítette önmagát is romának (Ladányi–Szelényi 2001). 2001-es szegényvizsgálatunkban (Ferge et al 2002) a kérdezett és a kérdező véleményét is felvettük arról, hogy van-e roma tagja a családnak. A két válaszból adódó eredmények között ennél a vizsgálatnál csak egy százaléki különbség volt, lényegében fedték egymást. A két vizsgálat közötti eltérésnek számos, itt nem részletezhető módszertani oka van. A külső megítélést figyelembe vevő szociológiai vizsgálatok szerint 1970-ben 320 ezer, 1990-ben 470 ezer, 2001-ben 570 ezer roma élt az országban (Kemény 1976, Kemény 1997, Kemény I.–Janky B.– Lengyel G. 2004). Habcsek László (2005) szerint 15–20 év múlva „900 és 1 millió 100 ezer fő közötti romának minősített lakost becsülhetnénk.” A 2001 és 2006 közötti években a TÁRKI, illetve a MEDIÁN adatfelvételei alapján a háztartások 6–7, a népesség 7–8 százalékát becsülték a kérdezők romának, azaz teljes számuk 750–850 ezer fő közöttire becsülhető.

Saját vizsgálataink

A 60 év alatti háztartástagokból álló „szegény” családokat vizsgáltuk, azokat, akik e nem idős populáció alsó három jövedelmi tizedébe tartoztak. Ezekben a „szegény” mintákban a roma személyek aránya 2001-ben 24% volt, 2006-ban már 32%. Ezeket az adatokat kivetítve 2001-ben 454 ezerre, 2006-ban 610 ezerre becsüljük a roma népesség számát, *pontosabban azoknak a számát, akik olyan háztartásokban élnek, amelyeknek legalább egy tagja cigány volt, és a háztartásban nem élt 60 évnél idősebb személy.* Ha elfogadjuk a TÁRKI becslését arról, hogy a romák 80 százaléka szegény, akkor a mintánkból számítható roma szegények száma elfogadhatónak látszik.

Ahogy a jövedelmekkel részletesen foglalkozó fejezetből kitűnik, a szegények körében valamennyire *szűkült a romák és nem romák közötti jövedelmi olló*. Más szavakkal, a szegény romák számának és arányának emelkedése nem járt együtt szegénységük további mélyülésével. Ezt példázza többek között, hogy arányuk a szegények között relatíve legrosszabb helyzetű, legalsó harmadban kevésbé nőtt, mint az e körben relatíve legjobb helyzetű felső tercilisben. Vagy, ha a kis mintával és lehetséges hibákkal számolunk, legalább annyi állítható, hogy a szegények között a cigányok aránya nőtt, de jövedelmi szegénységük nem vált mélyebbé.

A háztartásnak van-e roma tagja?	Alsó tercilis	Középső tercilis	Felső tercilis	Összesen
<i>2001</i>				
Nincs	56	81	91	76
Van	45	19	10	24
Összesen (N=4128)	100	100	100	100
<i>2006</i>				
Nincs	53	70	81	68
Van	47	30	19	32
Összesen (N=3057)	100	100	100	100

1. tábla: A személyek számának megoszlása a szegény minta terciliseiben a szerint, hogy van-e roma tagja a háztartásnak?)

A cigányok szegények közötti arányának növekedése inkább foglalkoztatási, iskolázottsági stb. hátrányaikkal, továbbá az egész kor- és családstruktúrával függ össze, mintsem jövedelmük csökkenésével, vagy a gyerekek számának gyors növekedésével. (Erre a kérdésre még visszatérünk.)

A szegénységben élők foglalkoztatása

A szegénymintában az aktivitási (foglalkoztatási) arányok lényegesen alacsonyabbak, a regisztrált és nem regisztrált munkanélküliek aránya jóval nagyobb, mint az össznépeségben. A szegények között a 15 éven felüli tanulók és más eltartottak aránya is nagyobb. A feltűnő az, hogy míg az országos statisztikák szerint 5 év alatt – ha alig érzékelhetően is, de – valamennyire javult a foglalkoztatottság, a szegények körében nem ez a helyzet. Ez azért lehet rossz hír, mert ebben az 5 évben rengeteg program irányult arra, hogy piacképesé tegyen olyan embereket, akik fizikai és pszichés állapotuk miatt sokáig kiszorultak a piacról. Noha a szegénység okai között az inaktivitás a legfontosabb tényező, egy kereső nem nyújt elég védelmet, ha a kereset alacsony: a szegényeknek jutó *keresetek jelentős része* (közmunka, minimálbér) valóban *túl kevés ahhoz, hogy őket a szegénységből kiemelje*. Más tapasztalatok szerint is a korábban piacképtelen új piaci szereplők keresete többnyire alacsony. A munkanélküliek számának országos növekedése a szegénymintában a gyenge munkaerőpiaci pozícióval rendelkezőket: a nőket, a pályakezdőket sújtotta erőteljesebben. Az aktivitási arány

csökkenése főként a nőket érintette. A romák esetében az aktivitás nem csökkent tovább. Igaz, a foglalkoztatottság eleve nagyon alacsony volt, de 2001–2006 között kissé emelkedett. Ugyanakkor a munkanélküli ellátásból sokan kiszorultak.

Aktivitási arányok a családok oldaláról közelítve

A szegény-mintákkal összehasonlítható össznépeesség mintákban³ 2001 és 2006 között azonos, 59% volt az aktív keresők aránya a 15–60 évesek között. A szegénymintákban az arány alacsonyabb és csökkenő (35, illetve 31 százalék).

Személyek társadalmi–gazdasági csoportja	Teljes népesség		Szegényminta	
	2001	2006	2001	2006
Aktív kereső (foglalkoztatott)	59	59	35	31
Regisztrált munkanélküli	9	10	14	15
Nem regisztrált munkanélküli	-	-	7	7
Nyugdíjas, inaktív	32	20	23	25
Tanuló, eltartott gyerek		8	15	17
Egyéb eltartott		3	6	6
Összesen	100	100	100	100
N	(1001)	(9555)	(2745)	(1964)

* csak a kérdezett személyek.

2. tábla: A 15–60 év közötti személyek társadalmi–gazdasági csoportok szerinti összetétele az össznépeességben és a szegények körében (%)

Országos szintre vetítve ezeket az adatokat, megbecsülhető, mekkora sokaságot jelent a szegények között az egyik gyakran emlegetett és valóban égető mai probléma, a társadalombiztosításba járulékot (nagy valószínűséggel) nem fizetők aránya. A mintában lefedett 1,8 millió személy 7%-a nem regisztrált munkanélküli és 6%-a nem tanuló eltartott. Így összesen a szegények 13 százaléka, mintegy 250 ezer fő lehet biztosítás nélküli. Az igazi kérdés az, hogy ezen a jövedelmi szinten hogyan tudják az érintettek kifizetni a társadalombiztosítási, ezen belül az. egészségbiztosítási járulékot. További, elvi jellegű kérdés az, hogy a becsült 250 ezer főből a mintegy százezer háztartásbeli, jórészt eltartott háztárs esetében nem a történelmileg kialakult gyakorlatot kell-e fenntartani, azt ugyanis, hogy egy nemzeti kockázatközösségben a járulékot fizető családtag hozzátartozói automatikusan biztosítottak. A részletes érvelés a jelentés keretein túlmutat. A kérdést elvi jelentősége mellett az teszi gyakorlatilag fontossá, hogy *az itt vizsgált gyerekes szegény családok számára szinte teljesíthetetlen feladatot fog jelenteni a nem kereső anya után fizetendő újabb 3000–6000 Ft nagyságrendű összeg előteremtése.*

Aktivitás a munkaerőpiac oldaláról közelítve

A foglalkoztatottság mértékének statisztikai mutatói közül legáltalánosabban a foglalkoztatottsági és az aktivitási rátát használják egy-egy csoport munkaerőpiaci

³ A strukturális elhelyezés érdekében 2001-ben egy hasonló elvek szerint kiválasztott, 1000 háztartásból álló mintát használtunk viszonyítási alapként (ILO-PSS felvétel). 2006-ban annak a teljes sokaságnak az adatait használtuk strukturális háttérként, amelyből a szegény minta leválogatásra került.

részvételének jellemzésére. Magyarországon a rendszerváltást követően 1996–1997-ig folyamatosan csökkent mind a gazdaságilag aktív (51%), mind a foglalkoztatott (47%) népesség aránya. E foglalkoztatottsági mélypont után napjainkig – ugyan egyre csökkenő mértékben – évről évre magasabbak a foglalkoztatottság mutatói (2006 első félévében 55 illetve 51%), de ezzel együtt is Magyarországon messze kevesebben „dolgoznak”, mint az EU tagállamaiban.

		2001	2006
Aktivitási arány	(15–74 éves)*	53	55
	(15–64 éves)*	59	n.a.
	(15–60 éves „szegény” minta)	56	51
Foglalkoztatási ráta	(15–74 éves)*	50	51
	(15–64 éves)*	53	n.a.
	(15–60 éves „szegény” minta)	35	31
Munkanélküliségi ráta	(15–74 éves)*	6	7
	(15–64 éves)*	10	n.a.
	(15–60 éves „szegény” minta)	38	42

* Forrás: Mikrocenzus 2005 KSH

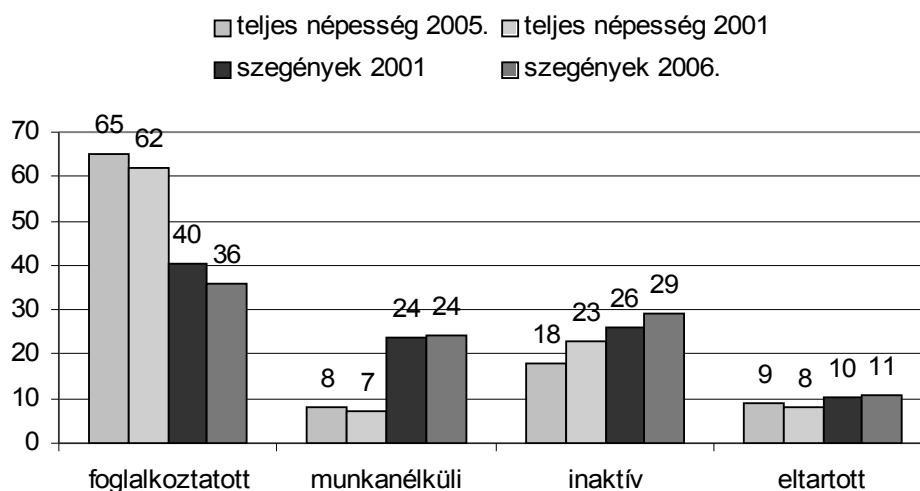
3. tábla: A munkaképes korú népesség gazdasági aktivitása⁴ nemenként (%)

A foglalkoztatottak átlagos száma a nem roma háztartásokban 2001-hez képest kissé csökkent (1,11-ről 1,02-re), a roma háztartások kedvezőtlen helyzetében lényegében nincs változás, a foglalkoztatottak átlagos száma ezekben a háztartásokban mindkét évben 0,5 volt. A két vagy több foglalkoztatott felnőttel rendelkező háztartások aránya a nem romák körében 29-ről 22%-ra csökkent, a romák körében változatlanul a háztartások 10%-ra jellemző, hogy legalább két felnőtt rendszeres munkával rendelkezik.

Míg a teljes népességben az aktivitás és a foglalkoztatottság mértéke (enyhén) emelkedik, addig az általunk vizsgált szegénymintákban mindkét mutató (enyhén) csökken. Kutatásunk adatai szerint a kevesebb aktív kereső mellett mind a munkanélküliek, mind az inaktív keresők aránya nőtt a vizsgált szegény népességben. Általánosságban azt mondhatjuk, hogy noha a (regisztrált vagy nem regisztrált) munkanélküliség jár a legnagyobb szegénységi kockázattal a foglalkoztatás jellemzői közül, a valamilyen szociális ellátással rendelkező inaktívak aránynövekedése is hat az elszegényedésre. A 2001 és 2006 között tapasztalható aránynövekedésükből az szűrhető le, hogy a munkaerőpiacról való bármilyen kiszorulás (tehát a gyermekvállalás, a megváltozott munkaképesség vagy az életkor következtében

⁴ *Aktivitási arány:* a gazdaságilag aktívak (foglalkoztatottak és a munkanélküliek) a megfelelő korcsoportba tartozó népesség százalékában. *Foglalkoztatási arány:* a foglalkoztatottaknak a megfelelő korcsoportba tartozó népességhez viszonyított aránya. *Munkanélküliségi ráta:* a munkanélküliek a gazdaságilag aktív népesség százalékában. A munkanélküliség esetében a népszámlálás és a mikrocenzus adataival dolgoztunk. Itt munkanélkülinek minősült az a személy, aki „a fő megélhetési forrásra vonatkozó kérdésnél nem jelölte meg, hogy az eszmei időpontot megelőző héten legalább egy órát dolgozott; igen választ adott arra a kérdésre, hogy keres-e munkát, továbbá munkába állásának nem volt olyan akadálya, ami a munkavállalást csak két héten túl tenné lehetővé. Ez a munkakereséssel összefüggő, szubjektív besorolás szerinti kategória fogalmilag, a felvétel eredménye pedig nagyságrendileg közel áll a KSH által végzett folyamatos munkaerő-felmérés önbesorolás szerinti kategóriájához, és egyharmaddal haladja meg a Nemzetközi Munkaiügyi Szervezet (ILO) kritériumrendszerét következősen érvényesíteni tudó munkaerő-felmérés hasonló időszaki munkanélküliségi adatát” (KSH Mikrocenzus 2005). Saját vizsgálatunkban is szubjektív önbesorolás alapján minősültek „munkanélkülinek” a vizsgált személyek és családtagjaik. Munkanélküliségi adataink nagyjából megegyeznek a népszámlálási adatokkal.

inaktívvá válás is) ma inkább eredményezi a család életszínvonal romlását, mint 5 évvel ezelőtt.

1. ábra: A 20–59 éves népesség gazdasági aktivitásának változása a teljes népességben és a szegények között

A szegények foglalkoztatásának női arca

A nők gazdasági aktivitása közismerten alacsonyabb a férfiakénál: 2005-ben a 20–59 éves korosztályban a férfiak 71, a nők 59%-a volt foglalkoztatott, ami mindkét nem esetében magasabb a 2001-es értékeknél (férfiak 68%, nők 56%). A népesség legalacsonyabb jövedelmű harmadában a férfiak és nők foglalkoztatottsága között ennél jóval nagyobb a különbség – és ez a távolság 2001 óta tovább nőtt. Míg a férfiak között gyakorlatilag nem változott az aktív keresők aránya (kb. 50%), addig a nők között a 2001-ben mért 32%-os foglalkoztatottsági ráta 2006-ra 25%-ra csökkent.

	2001		2006	
	férfi	nő	férfi	nő
aktív kereső	49	32	50	25
munkanélküli	28	19	27	21
inaktív kereső	16	36	16	41
ebből GYES*	(1)	(21)	(1)	(25)
eltartott	7	13	7	13
Összesen	100	100	100	100
munkanélküliségi ráta	36	37	35	46

4. tábla: A 20–59 éves népesség gazdasági aktivitása a szegénymintában nemenként

A szegény családokban 2001–2006 között tehát főként a nők foglalkoztatása romlott. A férfiakhoz képest jelentősen nőtt körükben a munkanélküliség, és többen váltak inaktív keresőkkel – főként a GYES-en lévő nők aránya emelkedett meg ebben az időszakban.

A nők munkaerőpiaci helyzetét jelentősen meghatározzák a gyermeknevelés rájuk háruló feladatai, főként a szegény családokban, ahol az átlagosnál magasabb a gyermekek száma. Az

elmúlt időszak fentiekben bemutatott változásainak értelmezéséhez figyelembe kell vennünk, hogy 2001 és 2006 között a szegény családokban nevelkedő 18 év alatti gyermekek száma valamelyest emelkedett (átlagosan 1,55 főről 1,73 főre). Az anyák elhelyezkedési esélyeit azonban főként az rontja, hogy 2006-ban 2001-hez képest mintegy kétszeres volt azoknak a (szegény) családoknak az aránya, ahol a legkisebb gyermek 4–7 év közötti. Másként fogalmazva, valószínű, hogy *a GYES utáni elhelyezkedés rossz esélyei 2006-ban több család anyagi helyzetét nehezítették, mint 2001-ben.*

Érdeemes tehát kicsit részletesebben is megvizsgáljunk a nők munkavállalási jellemzőit a család életciklusának tükrében is. Amíg a családban él 3 év alatti gyermek, addig az anyák döntő többsége (78–83%) él a GYES lehetőségeivel, és otthon marad a gyermekével. Közvetlenül a GYES után csak kevesen (kb. a nők 1/3-a) helyezkednek el, ebben az időszakban a munkanélküliek és az eltartottak („háztartásbeliek”) aránya jelentősen megnő az anyák között. A legfiatalabb gyerek 8 éves kora után (azaz már a GYET lejártá után) kezd jelentősebben emelkedni a gazdaságilag aktív (munkavállaló vagy munkanélküli) nők aránya.

Az anya aktivitása	A legfiatalabb gyermek			
	0–3 éves	4–7 éves	8–15 éves	15 év feletti
<i>2001</i>				
aktív	8	32	54	40
munkanélküli	5	25	23	14
GYES, GYED, GYET	78	26	5	0
egyéb inaktív	3	6	10	33
eltartott	6	11	8	13
összesen	100	100	100	100
N =	194	167	241	24
<i>2006</i>				
aktív	3	24	43	30
munkanélküli	8	26	27	23
GYES, GYED, GYET	83	29	6	0
egyéb inaktív	3	3	11	40
eltartott	3	18	13	7
összesen	100	100	100	100
N =	183	127	157	12

5. tábla: Az anyák gazdasági aktivitása a szegénymintában a legfiatalabb gyermek életkora szerint

A szegénymintában a GYES-en lévő anyák negyedének a gyermek születése előtt sem volt állása, így az ő elhelyezkedési esélyeik igen rosszak. Ennek a csoportnak az aránya 2001 és 2006 között megnőtt, amely növekvő arány összefügg a pályakezdők növekvő elhelyezkedési nehézségeivel. (2001-ben a GYES-en lévő anyák 20%-ának, 2006-ban 28%-uknak nem volt korábban állása).

Aktivitás és kor

Az aktivitás kor szerinti összetételében is sajátos az eltérés a szegénységben élők és az össznéesség között. 2001 és 2006 között a teljes népesség esetén minden kohorszban enyhén emelkedett a foglalkoztatottak aránya, kivéve a 20–24 éves korosztályt, ahol a csökkenést elsősorban az eltartottak (feltehetően a tanulók) arányának jelentős emelkedése magyarázza. *A szegények esetében az általánossal ellentétes tendenciákat tapasztalhatunk: az elmúlt 5*

évben minden életkorban csökken a foglalkoztatottság, de a 20–24 évesek között emelkedett, hiszen e fiataloknak csak töredéke tanul 20 éves kora után (azaz felsőoktatási intézményben). Ugyanerre a jelenségre utal az is, hogy a középiskolás korúak foglalkoztatottsága a szegény népességben relatíve magas (azaz ez az egyetlen kohorsz, ahol nem alacsonyabb az országos átlagnál).

A foglalkoztatott (de még inkább a gazdaságilag aktív) népesség emelkedése a fiatal szegények között elsősorban a férfiakra volt jellemző az elmúlt 5 évben, miközben a 20–29 éves nők között jelentősen megnőtt a GYES-en lévők aránya. Ha nagyon le akarnánk egyszerűsíteni a képet, akkor azt mondhatnánk, hogy az elszegényedés folyamatában az iskolai oktatásból való korai kilépés és családalapítás áll, melynek következtében a képzetlen fiatal férfiak korán (alacsony státuszú) munkába állnak, a nők gyermeket szülnek és otthon maradnak. A családok alacsony munkajövedelemből és (ennél még alacsonyabb) szociális transzferekből összeálló bevételei egyre kevésbé képesek biztosítani a mind nagyobb család fenntartását. A helyzetből kilépni pedig – iskolázottság és munkatapasztalat híján – az idő múlásával egyre nehezebb lesz. Adataink szerint ez a (talán közhelyszerű) folyamat látszik erősödni az elmúlt 5 év során.

A 20–29 éves szegények iskolázottsága 2001 és 2006 között érzékelhetően romlott. Ha figyelembe vesszük, hogy országos szinten e kohorszban ugyanebben az időszakban emelkedett az iskolázottság, akkor ez azt is jelenti, hogy az alacsony végzettség egyre nagyobb kockázati tényezője az elszegényedésnek. Az iskolai végzettség csökkenése a 20–29 éves szegények között legerőteljesebben a munkába álló fiatal férfiak, és az inaktív (GYES-en lévő) nők esetében érzékelhető.

Foglalkoztatás a gyerekes családokban

A fenti általános tendenciák a gyerekes családok körében is leképeződnek. A foglalkoztatott nélküli háztartások aránya nőtt és csökkent azoknak a háztartásoknak az aránya, ahol több felnőtt is foglalkoztatott.

A foglalkoztatásra vonatkozó adatok alapján a szegény gyerekes háztartások helyzete 2001 óta tovább romlott. Az aktív keresővel rendelkező háztartások aránya csökkent, a gyerekes háztartások 36%-ban nincs foglalkoztatott felnőtt. Ez megközelítőleg kétszerese a gyerekes háztartásokra országosan jellemző, az EU-25-ökön belül igen kedvezőtlen adatnak (14%).

	2001		2006	
	Nincs aktív kereső	Van aktív kereső	Nincs aktív kereső	Van aktív kereső
Nem roma háztartás	24	76	25	75
Roma háztartás	57	43	58	42
Összesen	32	68	36	64
N=	249	525	206	369

6. tábla: A foglalkoztatottak arányának alakulása a roma és nem roma gyerekes háztartásokban, %

Ugyanakkor fontos kiemelni: az adatok ismét megerősítik, hogy a szegénység nem magyarázható csupán a munkanélküliség, illetve a foglalkoztatás alakulásával. A szegény háztartások csaknem kétharmadában van dolgozó, foglalkoztatott felnőtt. Náluk a szegénység a foglalkoztatás rendszerességén, valamint az alacsony munkajövedelmeken múlik.

A szegénységben élők iskolai végzettsége

A foglalkoztatáshoz hasonló, illetve talán valamivel rosszabb a helyzet az iskolai végzettséggel. Noha tovább nőtt az általános iskola nyolc osztályát elvégzők aránya, mind 2001-ben, mind 2006-ban az átlaghoz képest kétszeres volt a szegények esélye, hogy legfeljebb a 8 általánosig jussanak el. Ugyancsak az átlaghoz viszonyítva *a szegények* mindkét vizsgált évben *fele akkora eséllyel jutottak az érettségiig, és 4–5-ször kevesebb eséllyel a diplomáig*. Míg országos szinten ezen az 5 éven belül is szignifikánsan tovább nőtt az érettségizettek és diplomások aránya, a szegénymintán belül jó esetben is inkább stagnálást, olykor enyhe romlást regisztráltunk. Ez a *tendencia azt is jelenti, hogy az alacsony iskolai végzettség 2006-ban nagyobb eséllyel vezet szegénységhez, mint 2001-ben*.

Személyek iskolai végzettsége	Teljes népességben*		Szegénymintában	
	2001	2006	2001	2006
8 általános alatti	21	4	9	7
8 általános		18	38	43
szakmunkásképző	32	23	30	29
érettségi	34	39	20	18
diploma	13	16	3	3
Összesen	100	100	100	100
N=	1001	12844	2767	1925

* Csak a kérdezett személy

7. tábla: A 15–60 évesek megoszlása iskolai végzettség szerint a teljes mintákban és a szegénymintákban, 2001–2006, %

A regisztrált változások a szegények körében érdekesen differenciálódnak. Az iskolázás enyhe romlása a szegénymintán belül szegényebbeket és kevésbé szegényeket egyaránt érintett (akár objektív, akár szubjektív mutatókkal mérünk). A szubjektíve legszegényebbek tűnnek ebből a szempontból a leginkább érintettnek. Náluk csökkent legkevésbé az iskolázatlanság, és náluk csökkent legnagyobb mértékben az érettségihez eljutók aránya. Az összefüggés talán fordítva jobban értelmezhető: a legkevésbé iskolázottak érzik magukat a legszegényebbeknek.

	Teljes mértékben szegény	Bizonyos szempontból szegény	Nem szegény	Összesen
<i>2001</i>				
8 általánosnál kevesebb	16	4	6	9
8 általános	46	33	30	38
szakmunkás	23	36	25	30
érettségi	14	23	30	20
diploma	1	3	8	3
Összesen (N=2766)	100	100	100	100
<i>2006</i>				
8 általánosnál kevesebb	14	4	1	7
8 általános	54	38	32	43

szakmunkás	23	33	32	29
érettségi	9	23	25	18
diploma	1	3	10	3
Összesen (N=1904)	100	100	100	100

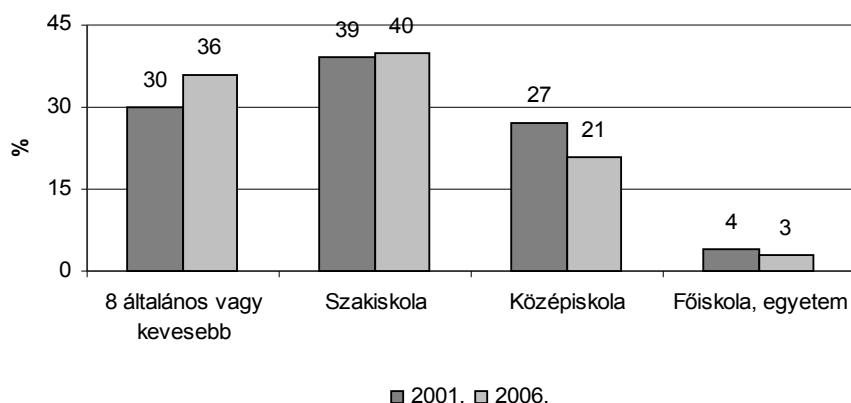
8. tábla: A 15–60 éves személyek iskolai végzettség szerinti megoszlása a szubjektív szegénységi csoportokban (attól függően, hogyan értékeli a kérdezett családja helyzetét) a szegénymintákban

Feltűnő, hogy ebben az esetben a cigányok nem tartoznak a vesztesek közé. Pozitívnek tekinthető mozzanat az, hogy *folytatódik a cigányok alapszintű iskolázásának javulása*. 2001-ben még 30 százalék nem fejezte be 15 éves koráig az általános iskolát, öt évvel később már ez az arány „csak” 18%. Igaz, ez a végzettség egyre kevesebbet ér a munkaerőpiacon, és a sikeres általános iskolai befejezést a korábnál is kevésbé követte az érettségiig tartó iskolai pálya.

	Nincs roma	Van roma	Összesen
<i>2001</i>			
8 általánosnál kevesebb	3	30	9
8 általános	34	52	38
szakmunkás	35	14	30
érettségi	25	4	20
diploma	3	0	3
Összesen (N=2769)	100	100	100
<i>2006</i>			
8 általánosnál kevesebb	3	18	7
8 általános	36	61	43
szakmunkás	34	16	29
érettségi	24	4	18
diploma	3	1	3
Összesen (N=1925)	100	100	100

9. tábla: A 15–60 éves személyek iskolai végzettség szerinti megoszlása a szegénymintákban a szerint, hogy a háztartásban van, illetve nincs roma családtag.

Csak a gyerekes családokra koncentrálva a helyzet hasonló. A szülők iskolázottsága kedvezőtlenebbül alakult 2006-ban, mint 2001-ben. *Tovább növekedett a szegény gyerekes háztartások körében az alacsony iskolai végzettségű háztartások aránya*. Tíz alacsony jövedelmű gyermeces háztartásból 7–8-ban nincs olyan felnőtt, aki eljutott volna az érettségiig. A gyerekes háztartások 36%-ban a befejezett általános iskola a legmagasabb iskolai végzettség.

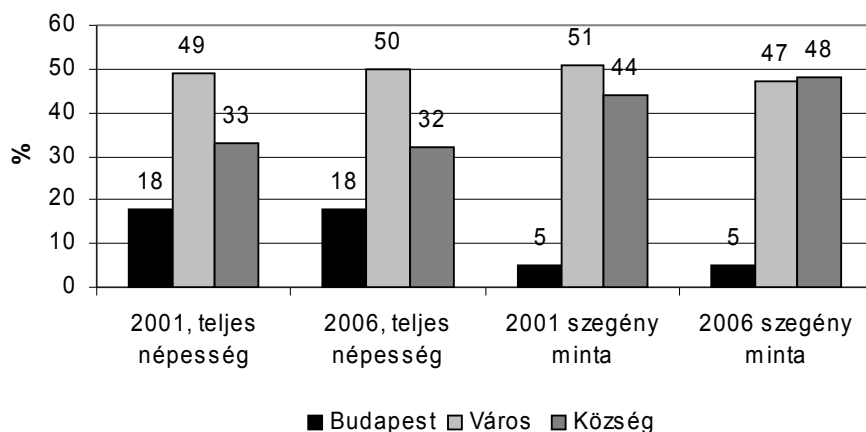

2. ábra: A szülők legmagasabb iskolai végzettsége 2001-ben, illetve 2006-ban, %

A roma háztartásokban a szülők iskolázottsága mindkét évben sokkal kedvezőtlenebb képet mutat, mint a nem roma háztartásokban. A roma háztartások esetében nincs jelentősebb változás, de a 2006-os adatok alapján is elmondható, hogy a szegény gyerekes háztartások körében *a roma háztartások iskolai végzettsége jelentősen elmarad a szegény nem roma háztartásokéhoz képest.* Ezekben a háztartásokban a csak általános iskolai végzettséggel rendelkező szülők aránya 2001-ben 71, 2006-ban 67% volt. A háztartások összetételének iskolai végzettség szerinti kedvezőtlen változása különösen a nem roma háztartásokban mutatkozik. Azoknak a nem roma háztartásoknak az aránya, ahol egyik szülőnek sincs 8 általánosnál magasabb végzettsége 18%-ról 21%-ra, a maximum szakiskolai végzettséggel rendelkezőké 43%-ról 45%-ra nőtt, a középfokú és magasabb végzettségűek aránya csökkent.

A szegénységben élők települési elhelyezkedése

A szegénység falura meneküléséről számos információ van. Adataink megerősítik a tendenciát. A vizsgált 5 év alatt a teljes népesség szerkezete a lakóhely jellege szerint nem változott, pontosabban a falusi arány talán egy kicsit csökkent. A szegényeket leképező mintában a budapesti szegénység aránya mindig relatíve kicsi volt (az összes szegényen belül 5%), és nem csökkent tovább. A falusi szegénység aránya viszont a városok „rovására” enyhén szignifikánsan emelkedett ($p = 0,017$).

3. ábra: A háztartások megoszlása település jelleg szerint az összes és a szegény háztartások körében, 2001 és 2006 (%)

A jövedelmek falu–város közti különbsége országosan igen jelentős – a falusi háztartások jövedelme alig 60 százaléka volt a budapestinek mindkét időpontban. A szegények körében azonban a települési lejtő szinte nem jelentkezik. A falu relatív hátránya valamit nőtt, de a különbség városi és falusi szegények között nem szignifikáns.

Település jellege	Teljes népesség		Szegényminta	
	2001	2006	2001	2006
Budapest	41,7	72,5	15,6	26,0
Város	29,1	50,3	15,6	24,5
Község	24,5	41,3	14,7	23,7
Összesen	29,5	49,8	15,2	24,2
Község/Budapest, %	59%	57%	94%	91%
N=	810	3793	1034	737

10. tábla: Egy főre számított jövedelem a település jellege szerint az összes és a szegény háztartások körében, 2001 és 2006, ezer Ft

A gyermekek számának változása

A gyermekes családokra szűkítve az elemzést, a fenti eltolódások mellett néhány kisebb, de fontos *szociodemográfiai változásra is érdemes felhívni a figyelmet. A szegénymintán belül a gyermekes háztartások aránya* lényegében megegyezik a két időpontban, az átlagos gyerekszám azonban nőtt.

A 2001-es adatfelvétel 1034 háztartása közül 774-ben (75%) nevelkedett 18 éven aluli gyerek, a 2006-os minta 737 háztartásából 575-ben (78%) élnek gyerekek. 2001-ben összességében az eltartott gyermekek átlagos száma 1,55 volt, jelenleg 1,73, a gyermekes háztartásokban ez a szám 2,07-ről 2,21-re nőtt (a népszámlálás és a mikrocenzus adatai alapján országosan 2001-ben és 2005-ben 1,6 körül alakult). Az első felvételkor a felkeresett háztartásokban élők 38,8%-a, a 2006-os felvételkor az összes személy 41,7%-a volt 18 éven aluli gyerek. A két mintában a gyerekek életkora csaknem teljesen megegyezik (átlagosan 9,3, illetve 9,2 év).

Korcsoport	2001	2006
0–4 éves	23	23
5–9 éves	28	28
10–14 éves	27	27
15–18 éves	21	21
Összesen	100	100
N =	1600	1272

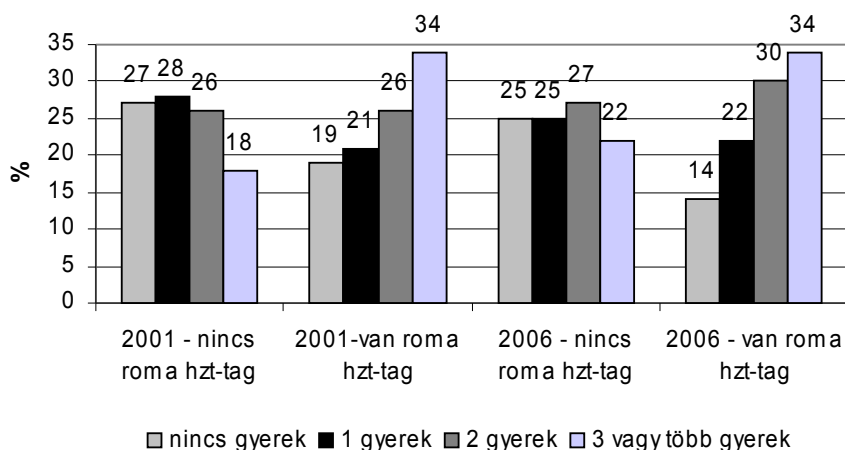
11. tábla: A gyerekek száma a két mintában életkori csoportok szerint, %

A teljes mintán belül a roma és nem roma háztartások között a gyerekszám tekintetében mindkét adatfelvétel idején szignifikáns különbség volt. A gyermektelen családok aránya a mintán belül csökkent. A gyermekes háztartásokat nézve 1,95-ről 2,11-re nőtt a nem roma háztartásokban nevelkedő gyerekek átlagos száma, míg a roma háztartásokban mindkét adatfelvétel idején átlagosan 2,4 gyerek nevelkedett. A gyerekek száma, a családi átlagos gyerekszám a nem roma szegény háztartásokban nőtt jelentősebben. *Az eltartott gyerekek*

átlagos számának növekedését a nem roma háztartásokra 2006-ban jellemző magasabb gyerekszám magyarázza.

A szegény háztartások körében 2001 és 2006 között szignifikánsan nőtt a három- és többgyerekesek aránya, 29-ről 34%-ra. Ez az országos arány kétszerese. A gyerekszám szerinti megoszlás megközelítőleg megfelel a szegénységi kockázatok TÁRKI-s felvételekből ismert alakulásának. A szegénymintában az egygyerekesek kissé alulreprezentáltak, a kétgyerekesek aránya minimális mértékben haladja meg az országos arányt, a három- és többgyerekesek kétszeresen felülreprezentáltak.

Feltűnő módon a három- és többgyerekesek aránya nem a romák, hanem a többiek között nőtt jelentősebben. A cigányok körében a kétgyerekesek aránya emelkedett. Azaz a szegénymintán belül a romák és nem romák demográfiai habitusa közeledett egymáshoz. A cigányok aránynövekedését, a szokásos feltételezésekkel ellentétben, nem az okozta, hogy sokkal több nagycsalád lett. Sőt. Mintánk szerint mind a cigányok, mind a nem romák között csökkent a gyerektelen háztartások aránya, de a cigányok körében a kétgyerekesek, a többiek között a három- és többgyerekesek aránya nőtt jelentősebben.

4. ábra: A háztartások számának megoszlása az eltartott gyerekek száma szerint ha van, illetve ha nincs roma a háztartásban

A szegények jövedelmei

A mintában mért jövedelmek megbízhatósága

A minták kiválasztásának egyik alapszemponja olyan meghatározott felső jövedelemhatár volt, amely alatt körülbelül (a hatvan éven aluli, nem intézményben élő) népesség harminc százaléka él. E felső küszöb meghatározása nehéz, ha nincs jövedelmi adat ahhoz a teljes mintához, amelyből az alacsony jövedelműeket kiválasztjuk. A mintavételi nehézségektől független probléma a jövedelem-mérés nehézsége. A „bevallott” jövedelem a kérdezés módjától is függ. Mi – noha az egyszerűsített kérdezés kockázatait ismertük – a jövedelmekre vonatkozó kérdést a lehető legegyszerűbben tettük föl. Valószínűleg ez a fő oka annak, hogy mind a 2001-ben, mind a 2006-ban mért jövedelmi szint mintegy 20 százalékkal alacsonyabb annál, mint amit a hasonló csoportoknál a TÁRKI (a mienktől teljesen eltérő módszerrel) mért. A TÁRKI-nál alacsonyabbra becsült jövedelmi szint nem csak a szegényeknél mutatkozott meg, hanem a (60 éven aluli népességet jellemző) teljes Szonda-mintánál is.

Ezért úgy tekinthetjük a szegénymintát, hogy az a struktúrában belül „megfelelően” helyezkedik el. A jövedelmi adatok részletei (csoportok szerinti differenciáltság, szóródások) nagy valószínűséggel a valóságos arányokat, viszonyokat tükrözik – csak az átlagok alacsonyabbak a másutt mértnél. A nem jövedelmi adatoknál a torzítások nagy valószínűséggel kisebbek. Minthogy jelenleg három hasonló tartalmú adatfelvételünk van, amelyekből a 2001 és 2006. évi különösen jól összehasonlíthatók, számos fontos tendenciáról, valamint a két végpont közötti időbeli változásokról megbízhatóan tekinthető képet festenek az adatok.

A szegénységben élők (a minta háztartásai) átlagos jövedelme nominálértékben nagyjából 60 százalékkal nőtt. Ez azonos az országos átlagos névleges növekedéssel. Reálértékben a szegények helyzetének javulása valamivel kisebb. Ebben az időszakban ugyanis az országos árindex 127, a szegények árindexe (ugyancsak a KSH számításai szerint) ennél valamivel magasabb, 130% volt. A 60 százalékos nominális növekedés a szegényeknél reálértékben 5 év alatt 23 százalékos, évi átlagban 4 százalékos emelkedést jelent. *A szegénység átlagos szintje tehát 5 év alatt az országos javuláshoz közel hasonlóan emelkedett, a jövedelmi kirekesztettség nem nőtt és nem csökkent.*

Adatfelvétel	Egy főre jutó havi jövedelem	Ekvivalens havi jövedelem	Egy főre jutó havi jövedelem	Ekvivalens havi jövedelem
	Ft		2001=100	
2001	14839	22080	100%	100%
2006	23669	35407	160%	160%
Emelkedés reálértékben 2001–2006, Szegények árindexe 130%				
	123%	123%		

12. tábla: Az egy főre számított és az ekvivalens jövedelem átlagainak változása, 2001–2006

A minta az alsó 30 százalékot célozta meg. Az össznépelességben belül körülbelül ennyien (2005-ben már 1–2%-kal kevesebben) élnek a KSH által számított *létminimum alatt*, amely egy társadalmilag még elfogadható, bár igen szűkös szintet jelent. A 2006. évi mintavételben szereplő szegény háztartások közül a legmagasabb jövedelműek el is érték a létminimum határt. (A számításnál figyelembe vettük, hogy 2005 és 2006 között volt 5 százalékos áremelkedés, s hogy az általunk mért jövedelmek szintjét 20 százalékkal meg kell emelni, ha összhangban akarunk lenni a KSH által számított létminimum-számítási módszerrel). *A mintánkba kerülő szegények tehát valóban a statisztikai létminimum küszöb alatt élnek.* A többség (természetesen) jóval e szint alatt van. A távolság családtípusonként eltérő. A legnagyobb az átlagos különbség a gyermeküket egyedül nevelőknél, amelyek 56 százalékánál nincs aktív kereső, és a házaspároknál, akik kétharmada kereső nélküli (Többségük épp ezért került a szegények közé). E két csoport 40–50 százalékkal marad a létminimum küszöb alatt. A gyerekeseknél, akik között magasabb (1 gyereknél 70%, 2 gyereknél 80%, 3 gyereknél 65%, 4 és több gyereknél 50% a keresővel rendelkezők aránya), valamivel jobb a helyzet, de a szegénységi rés így is 30 százalék körül van. Átlagos szegénységi rést nehéz számolni. (A KSH is vonakodva ad meg országos átlagot, épp azért, mert a létminimum nagyon érzékeny arra, hogy milyen családok átlagáról van szó.) Becslésünk az, hogy *a szegénységben élők átlagosan 35–40 százalékkal maradnak a létminimum alatt.*

	Létminimum 2005, egy főre	Létminimum családra, 2006, (2005. évi adat 5%-kal emelve	Mért családi jövedelem, 2006. 20%-kal növelve	Családi hiány, létminimum – tényleges jöv. (3-2)	Jövedelem a létmini- mumhoz viszonyítva (3/2)
	1	2	3	4	5
Házaspár	49357	103650	63480	40170	61%
Egyedülálló szülő, 1 gyerek	46537	93073	55044	38024	56%
Egyedülálló szülő, 2 gyerek	40426	121277	81471	39806	64%
Házaspár, 1 gyerek	45126	135379	92328	43057	65%
2 gyerek	40896	163583	120264	43319	70%
3 gyerek	37229	186146	134270	51876	69%
4 gyerek	34785	208710	159510	49200	73%

Megjegyzés: Alacsony jövedelműek árándexe 2006/2005 = 105%. Létminimum adatok forrása: Létminimum 2005, KSH

13. tábla: A 2006. évi becsült létminimum és a megfigyelt jövedelmek összege és létminimumhoz viszonyított aránya háztartástípusonként

A hiány aránya tehát valamelyest csökken a gyerekek számával, összege azonban inkább emelkedik. A számított létminimum és a tényleges jövedelem között havi 40–50 ezer Ft különbség van. A legszegényebb tíz százaléknál ez jóval nagyobb, például a 3 gyerekes szülőknél a meglévő havi alig 90 ezer Ft mellé még ennyi (86 ezer Ft) kellene a létminimumig. A szegénymintán belüli legjobb helyzetű tized (alulról harmadik decilis) viszont átlagosan csak 20 ezer Ft-tal marad el ettől a bevallottan szerény céltől. Természetesen az adatok csak a nagyságrendet érzékeltetik és sokféle bizonytalansággal terhelték. Így is elég világossá teszik, hogy a szegény családok miért nem tudnak megélni, számlát fizetni, miért adósodnak el.

A jövedelmek differenciáltsága

A mintavételnél beépített felső jövedelmi korlát természetesen összeszorítja a jövedelmek szóródását. Még így is igen jelentősek a különbségek a szegénység szintjei, fokozatai között. E szegény csoportokon belül – fogyasztási egységben számolva – a két szélső harmad átlagos jövedelmei között mintegy kétszeres, a szélső ötödök között 2,5-szörös, a tizedek között mintegy háromszoros különbség van. Ezen az alacsony szinten e különbségek nagyon jelentősnek számítanak – messze nem egyformán szegények azok, akik fejenként 12–15, mint akik 35 ezer forinttal gazdálkodhatnak.

A jövedelmek eloszlása a szegények körében sem egyenletes. Épp úgy, mint az össznépeességben körében, a nagy jövedelmi ugrás a legalsó tized (vagy alsó 15%) és a közvetlenül fölöttük lévők között vannak. A szegényeknél nincs meg az a második szakadék, amely országosan a gazdagok és a többiek között húzódik. Az össznépeességben belül a felső tized, huszad stb. és a közvetlenül alattuk lévők között különösen nagy az űr. Ez a szegények körében, a felső korlát beépítése miatt, természetesen hiányzik.

	2001	2006
	Alsó jövedelem ötöd = 1	
alsó jövedelem ötöd	1,0	1,0
2. jövedelem ötöd	1,6	1,4
3. jövedelem ötöd	1,9	1,7
4. jövedelem ötöd	2,2	2,0
felső jövedelem ötöd	2,5	2,3
(Átlagos havi ekvivalens jövedelem, 1000 Ft)	21,8	35,4

14. tábla: Egy fogyasztási egységre számított jövedelmek jövedelmi ötödök szerinti differenciáltsága

A jövedelmi szegénység differenciáltságának okait illetően feltételezhető lenne, hogy a szegényeken belüli jövedelemegyenlőtlenségek szerkezete, a differenciáló tényezők egymáshoz viszonyított fontossága hasonló okokra vezethetők vissza, mint az össznépelességen belül. Ez azonban csak részlegesen igaz. A teljes népelességen belül (a TÁRKI vizsgálatai szerint) a három legfontosabb differenciáló tényező, elég jelentős önálló hatással is, az iskolai végzettség, az aktivitás, valamint a gyermekek magas száma (3 vagy több gyerek). Az iskolai végzettség hatása kiemelkedő minden számítás esetén. A gyermekek (2, de főként 3 és több gyerek) szegénységi esélye mindig többszöröse az átlagnak, még a gyerekeknek legkisebb súlyt adó OECD2 skála mellett is. Ugyanez igaz a gyermekét egyedül nevelő szülőre. A településtípus – Budapest, város, község – hatása mindig kimutatható a falvak rovására. Ugyanakkor az utolsó vizsgált évben, 2005-ben a TÁRKI számításai szerint *a roma csoporthoz tartozás már nem jelentett szignifikáns szegénységi kockázatot*. A szegények körén belül némileg mások a differenciáló tényezők.

Gyermekek családok

A gyermekszám hatásának mértéke mindig a választott mutatótól függ. Az egy főre jutó jövedelem a szegény családoknál is a sokgyerekesek jelentős hátrányát mutatja, de a fogyasztási egységre vetítés szinte „kivásalja” a különbségeket⁵.

	Egy főre számított jövedelem	Ekvivalens jövedelem	Egy főre számított jövedelem	Ekvivalens jövedelem
	Ft/hó		Gyermektelen = 100%	
2001				
Nincs gyerek	16189	21894	100	100
1 gyerek	15388	22062	95	101
2 gyerek	15443	23189	95	106
3 gyerek és több gyerek	13187	21224	81	97
Összesen	14840	22080		
2006				
Nincs gyerek	26340	35840	100	100

⁵ A korábbi felvételekkel való összehasonlítás érdekében egyelőre a 0,73 hatvánnyal való átszámítást használjuk, amely a az OECD1 skálához hasonló eredményt ad. Az eddigi kutatások szerint a szegény családoknál célszerűbb olyan skálát használni, amely közelebb van az egy főre jutó jövedelmekhez.

1 gyerek	24363	34805	92	97
2 gyerek	24073	36327	91	101
3 gyerek és több gyerek	21849	34832	83	97
Összesen	23669	35408		

15. tábla: Egy főre számított és ekvivalens jövedelem differenciáltsága gyerekek száma szerint

A szegény háztartásokon belüli jövedelmi rétegződés olyan módon változott, hogy csökkentek a roma és nem roma háztartások közötti jövedelemkülönbségek.

	Egy főre számított jövedelem	Ekvivalens jövedelem	Egy főre számított jövedelem	Ekvivalens jövedelem
	Ft/hó		Nincs roma =100%	
2001				
Nincs roma	15801	23350	100	100
Van roma	11863	18148	75	78
2006				
Nincs roma	24935	37167	100	100
Van roma	20988	31682	84	85

16. tábla: Egy főre számított és ekvivalens jövedelem a szerint, hogy van-e roma a háztartásban

A foglalkoztatottak arányának csökkenésével összefüggésben kismértékben, de nőtt a szociális transzfer szerepe a gyerekes háztartások jövedelmében. Fontos (ismét) megjegyezni, hogy mindennek ellenére e szegény családok 70 százalékánál van bevallott piaci eredetű jövedelem.

	2001	2006
Csak piaci jövedelem	1	1
Csak szociális transzfer jövedelem	20	23
Piaci és szociális transzfer jövedelem	75	68
Egyéb jövedelem is	4	8
Összesen	100	100
N=	773	576

17. tábla: A gyerekes háztartások jövedelem-forrásai 2001-ben és 2006-ban, %

Iskolai végzettség

Az iskolai végzettség jövedelmekre gyakorolt hatása a szegény népességnél az országos adatokhoz képest kisebb. A valóban piacképességet jelentő magas iskolai végzettségek a szegények között ritkák, tehát az iskolai végzettség fontossága annyiban érvényesül, hogy az *érettségi, és kivált a diploma viszonylag jó védekezés a szegénységbe kerülés ellen.* (A szegénység összetételének jellemzésénél megmutattuk, hogy pl. az érettségizett vagy annál magasabb iskolai végzettségű háztartásfők aránya minden szegénymintában 20 százalék alatt

van, a 2001-es országos mintában 45%, a 2006-os országos mintában 55%.) Ugyanakkor ez a védelem messze nem teljes: érettségivel vagy diplomával is lehet keveset keresni. A magasabb iskolai végzettségűeknél ez tűnik szegénységük legfontosabb okának, ugyanis minden más mutatójuk kedvező: az átlagnál kevesebb az inaktív, kétszer annyi közöttük a többkeresős háztartás, az átlagnál nem több a gyerekük, inkább a fővárosban laknak. Vagyis minden jelentős igyekezet ellenére az érettségizettek (ritkábban a diplomások) egy kis része szegénységben, vagy annak határán él. Alacsony kereset mellett a jobb iskola annyi védelmet nyújt, hogy ezek a családok kis eséllyel kerülnek a legszegényebbek köze, mintegy felerészben a szegénység „felső határán” (az alulról harmadik jövedelmi decilisben) élnek.

A legmagasabb iskolai végzettségű családtag iskolai végzettsége	2001	2006
legfeljebb 8 általános	100%	100%
szakmunkásképző	121%	112%
érettségi	130%	119%
diploma	135%	121%

18. tábla: Ekvivalens jövedelem differenciáltsága a háztartásban élők legmagasabb iskolai végzettsége szerint

Aktivitási arány

A szegények körében a messze legnagyobb hatású differenciáló tényező (szinte minden többváltozós számítás és minden jövedelemmutató mellett) az, hogy van-e, és hány kereső a háztartásban. Ez országosan is fontos faktor, de nem ennyire kiemelkedő hatású. A szegénymintában az aktivitástól függő jövedelmi különbség 40–50 százalék. (Itt nem vizsgáljuk, hogy mennyire munkára ellenőztönző az, ha a segély a minimális megélhetéshez hozzásegít, illetve mennyire ellenőztönző az alacsony bér.)

Aktív keresők száma a háztartásban	2001	2006
	Nincs aktív kereső = 100%	
nincs aktív kereső	100%	100%
1 aktív kereső van	134%	127%
2 vagy több aktív kereső van	146%	135%

19. tábla: Ekvivalens jövedelem differenciáltsága a háztartásban élő keresők száma szerint

Azt, hogy a kereső nélküli és többi háztartás között nem nagyobbak a különbségek, részben az magyarázza, hogy az univerzális ellátások, valamint a segélyek egy része eljut azokhoz a háztartásokhoz is, amelyekben nincsen kereső. Ezzel a teljes ellehetetlenüléstől megmenekülnek. A másik magyarázat az, hogy ebben a csoportban széles körben jellemzőek a piaci hátrányok, mint az alacsony képzettség, korszerűtlen szakképzettség, rossz település – azaz az elérhető keresetek maguk is alacsonyak. Ám, ismételjük, így is a szegénység legfontosabb magyarázó tényezője a munkahiány.

Romák és nem romák közti jövedelmi különbségek

Mindkét szegénység vizsgálat együttesen megerősíti azt a korábbi állításunkat, hogy „a romák nagy része szegény, de a szegények többsége nem roma”. Pontosabban: arra vizsgálatunk alkalmatlan, hogy az állítás első felét igazolja: ezt eddig kutatások sokasága

igazolta. Az utóbbi években Szalai Júlia, Ladányi János, Kemény István, Jánky Béla, Babusik Ferenc, Kertesi Gábor kutatásai támasztják alá e korábbi tapasztalatok és tendenciák továbbélését. A TÁRKI adatbázisából e célra kiszámított adatok (amelyek saját mintánkkal összehasonlíthatóak, azaz csak azokat a háztartásokat tartalmazzák, amelyekben nincs 60 éven felüli személy) ugyancsak igazolják az állítás első felét. Ezek szerint a vizsgált években 65–70 százalék között volt a romák között a szegények aránya, azaz a romák többsége szegény volt abban az értelemben, hogy az adott mintában az alsó három jövedelmi tizedhez tartozott. Így a romák szegénységi esélye (a TÁRKI adatai szerint) az országos esély két–két és félszerese. Hogy az adat „igaz-e”, azt semmilyen más adatforrásból nem lehet ellenőrizni. A KSH eddigi adatbázisaiban nem szerepelt a roma változó. A cigány-kutatók vizsgálataikat többnyire a nagy roma népességű településeken vagy településrészekben végezték, ahol a többség egyben többnyire szegény. E mellett többnyire a környezet megítélését vették alapul, a TÁRKI pedig a kérdező megfigyelését tekintette mérvadónak. (Arra nem találtunk magyarázatot, hogy a TÁRKI adatok szerint miért romlott 2003-ban, majd javult 2005-ben a romák helyzete. A minták azonban viszonylag kicsik, tehát nem lehet egyértelmű tendenciáról beszélni.)

	2000	2003	2005
Nem szegény	37,7	29,8	34,2
Szegény	62,3	70,2	65,8
Összesen	100,0	100,0	100,0

*Köszönjük a TÁRKI segítségét!

20. tábla: A romák között a szegények aránya a TÁRKI Monitor mintájából* ezen tanulmány részére készített adatfeldolgozás szerint

Ami az állítás második felét illeti, hogy ti. a szegények többsége nem roma, ezt ugyancsak alátámasztják a TÁRKI adatai. A szegénymintával összehasonlítható TÁRKI alminta szerint (alsó 3 jövedelemtized, nincs 60 éven felüli a háztartásban) mindhárom vizsgált évben a szegények mintegy 20 százaléka volt roma, 80 százaléka nem roma.

A háztartásfő roma?	2000	2003	2005
Háztartásfő nem roma	77,7	81,1	78,1
Háztartásfő roma	22,3	18,9	21,9
Összesen	100,0	100,0	100,0

* Ennél a feldolgozásnál szegénynek tekintették az alsó 3 jövedelmi tizedbe tartozókat, romának pedig azokat, akik olyan háztartásban éltek, amelyeknek a kérdezőbiztos szerint volt roma tagja.

21. tábla: A szegények megoszlása a TÁRKI Monitor mintájából ezen tanulmány részére készített adatfeldolgozás szerint*

Noha nincs alapvető ellentmondás a TÁRKI és saját adatfelvételeink között, a roma szegénység trendjét illetően van eltérés a TÁRKI monitor-vizsgálataiból kivehető trendek és az általunk mért trendek között.

Saját vizsgálataink (amelyekben figyelmet szenteltük annak, hogy ne maradjanak ki telepen élők a mintákból) alkalmasabbnak tűnnek az állítás második felének elemzésére, mely szerint a szegények többsége nem roma. Ezt az „igazságot” mindkét kutatásunk alátámasztja. Még ha az időbeni tendenciák (a mintavételi problémák miatt) némileg bizonytalanok is, az egyértelmű, hogy ezekben az alacsony jövedelmű népességet reprezentáló mintákban a romák

aránya korábban 20, a két utóbbi évben 30 százalék körül van, azaz a szegények korábban közel 80, most inkább 70 százaléka nem roma. Ez ellentmond a TÁRKI stabilitást sugalló adatainak. A helyzet változását – az alsó három decilisben a cigányok arányának emelkedését – valószínűsíti a roma népesség növekedése, továbbá az, hogy sem aktivitási arányuk, sem iskolai végzettségük nem javult az utóbbi években.

A 2006-ban végzett adatfelvétel azt a korábbi megfigyelést is igazolja, hogy minél lejjebb húzzuk meg a küszöböt, azaz minél szegényebb csoportról van szó, annál nagyobb ott a romák aránya. A minta kicsi, egy-egy ötödben mintegy 200 háztartás, egy-egy harmadban 300 háztartás van. A tendenciák azonban a legrészletesebb csoportosításokban is teljesen egyértelműek: ahogy a mind szegényebb rétegek felé haladunk, úgy nő a romák aránya a csoportokon belül, de a legszegényebb harmad alatt 2006-ban már nem nőtt 55 százalék fölé. *A szegénység „kemény magja” nem etnikai meghatározottságú.* Közös cigány–nem cigány társadalmi és egyéni sorsokról van szó. (Ha ehhez hozzávesszük, hogy a biztosan a legszegényebbekhez tartozó hajléktalanok között nagyon kevés a roma, akkor a fenti állítás valószínűsége nő.)

	2001	2006
Egész szegénymintában	24	32
A szegényminta alsó 50 százalékában (medián alatt)	27	46
A szegényminta alsó 30 százalékában	35	55
A szegényminta alsó 20 százalékában	42	55
A szegényminta alsó 10 százalékában	51	54

22. tábla: Roma személyek aránya a különböző jövedelmi szintek alatt

Adataink azonban nem egyértelműek. Az előző tendenciával ellentétben (hogy az alsó harmadban, ötödben nagyon megnőtt a roma arány) enyhe javulásra, pontosabban a cigányok differenciálódására utal, hogy 2006-ban, 2001-től eltérően, bekerültek romák a szegényminta felső jövedelmi ötödébe is. Erre az arányra már hatással lehetnek egyes újabb intézkedések, illetve az, hogy a 2006-os mintában a korábbinál valamivel magasabb a közép- és főiskolai, végzettségűek aránya – azaz lehet, hogy valóban elkezdődött valamelyes javulás, még ha ennek mértéke még igen csekély is. *A jövedelmi színvonalnál is vannak javulásra utaló jelek.* Az átlagos jövedelmek szerint inkább közeledtek romák és nem romák jövedelmei. (Ebben az új családi pótlék és segélyrendszernek lehet szerepe.)

Van roma a háztartásban?	2001	2006
Nincs roma	23350	37167
Van roma	18147	31681
Nem roma/roma, %	129	117

23. tábla: Ekvivalens havi jövedelem: ha van, illetve. nincs roma a háztartásban (forint)

A jövedelmet differenciáló tényezők egymáshoz viszonyított hatása

Az egyes tényezők relatív hatását többváltozós regressziós számításokkal lehet összefoglalni. Jóllehet valamennyi tényező együtt is csak a jövedelmek szóródásának kis részét magyarázza (R négyzet: 20% körül), az egyenletbe bevont magyarázó tényezők (béták) jelentős része erősen szignifikáns, azaz valódi hatásuk van. Sokféle változó bevonásával kísérleteztünk. Szinte minden változó-mintázatban az aktivitási arány, illetve a keresők száma mutatkozott a

legfontosabb tényezőnek. Ezt követte – nem mindig azonos sorrendben – a romák aránya és a (regisztrált vagy nem regisztrált) munkanélküliek száma. Az aktívak és a munkanélküliek száma egymástól függetlenül is hat. Ugyancsak az országos eredményektől eltérően az iskolai végzettség szintje egy regressziós modellben sem mutatkozott szignifikáns hatásúnak. A szubjektív változók bevonása (például szegénynek tekintik-e magukat, optimisták-e, osztálybesorolás) nem sokat változtatott a teljes megmagyarázott differenciáltságon, és a hatások többnyire kevéssé voltak szignifikánsak. Végeredményben leginkább mérvadónak és áttekinthetőnek az alábbi összefoglalás látszik:

Változó	Egy főre jutó jövedelem		Ekvivalens jövedelem	
	Standardizált béta	Szignifikancia szint	Standardizált béta	Szignifikancia szint
Adj. R négyzet	0,199		0,225	
Háztartásfő iskolai végzettsége	0,06	0,005	0,06	0,005
<i>Hány aktív kereső van a háztartásban</i>	<i>0,20</i>	<i>0,000</i>	<i>0,32</i>	<i>0,000</i>
Eltartott gyerekek száma	-0,18	0,000	0,02	0,343
Településtípus	-0,03	0,149	-0,02	0,361
<i>Van-e roma a háztartásban (kérdőző szerint)</i>	<i>-0,15</i>	<i>0,000</i>	<i>-0,15</i>	<i>0,000</i>
<i>Van-e nem regisztrált munkanélküli a családban?</i>	<i>-0,19</i>	<i>0,000</i>	<i>-0,18</i>	<i>0,000</i>

24. tábla: Regressziós béta együtthatók egy főre számított, illetve ekvivalens jövedelem esetén (ANOVA regressziós modell, 2006)

A SZEGÉNYEK ÉLETKÖRÜLMÉNYEINEK NÉHÁNY OBJEKTÍV ÉS SZUBJEKTÍV JELLEMZŐJE

A szegények lakáskörülményei

A családok mai életét, de a gyerekek jövőjét is nagymértékben befolyásolják a lakásviszonyok. 2001 és 2006 között tovább javultak az országos lakásmutatók. Sajnos, a szegénységben élők lakásproblémáinak jellege és gyakorisága változatlan. A két adatfelvétel alapján úgy tűnik, hogy a lakások komfortfokozatában, a lakások zsúfoltságában, a lakókörnyezet jellegében nagy az állandóság. A szegénységben élő gyerekes háztartásoknak 2001-ben és 2006-ban egyaránt egyötöde olyan lakásban lakott, ahol nincs belső WC, illetve nincs a lakásban fürdőszoba. (2005-ben országosan 8% volt a fürdőszoba nélküli lakások aránya.) A gyerekes háztartások lakásainak 77%-ban víz/WC/fürdőszoba, a többi lakásban e három közül legalább egy hiányzik. Az egy szobára jutó lakók száma sem változott, mindkét évben meghaladta a 2 személyt. Ez több, mint kétszerese az országos aránynak, ahol egy szobára már kevesebb, mint egy személy jut és a tendencia javuló. (2003-ban 0,98, 2005-ban 0,94 fő jutott egy szobára.). A gyerekes háztartások 20%-a zsúfolt lakásokban lakik, az egy szobában lakók száma ezekben az esetekben meghaladja a három személyt. A gyerekes háztartások 10%-a olyan lakásban, épületben lakott és lakik, amely nehezen közelíthető meg, mivel nincs kiépített, oda vezető út. Ezek az arányok 2001-ben és 2006-ban szinte azonosak, ezen a területen semmilyen elmozdulás nem tapasztalható.

	2001	2006
Van vízcsap a lakásban	86	85
Van WC a lakásban	79	79
Van fürdőszoba	82	80
Nincs a házhoz vezető műút, nehezen megközelíthető	10	9
Egy szobára jutó személyek száma	2,19	2,14

25. tábla: Néhány adat a gyerekes háztartások lakáshelyzetéről (%)

A lakással kapcsolatos hiányok, problémák halmozódása is változatlan mértékű. 2001-ben ugyan a megkérdezettek többféle lakásproblémát (nedves, sötét, rosszul záródó ajtók–ablakok, megközelíthetőség nehézségei, fűtés-problémák stb.) jeleztek, mint 2006-ban, de összességében változatlanul körülbelül a lakások 60%-ában nincsenek jelentősebb gondok. A problémák halmozódása (zsúfoltság, víz/WC/fürdőszoba-hiány, illetve jelentős számú minőségi probléma közül kettő, illetve három előfordulása) a lakások megközelítőleg 17%-át jellemzi mindkét adatfelvételben.

A lakásfenntartás terhei is nőni látszanak. 2001 és 2006 között emelkedett az adóssággal küszködő háztartások száma, éspedig 36-ról 39 százalékra, ha a családon belüli kölcsönöket nem számoljuk, 40-ről 44%-ra, ha a családi kölcsön is számít. 6-ról 7%-ra nőtt azon háztartások aránya, amelyekben valamilyen közművet kikapcsoltak. A növekedés nem szignifikáns, de valószínűsíti, hogy az arány nem csökkent. Az arányok az átlagosnál szignifikánsan nagyobbak a romák és a sokgyerekesek körében. (A 3 és többgyerekesek 60 százaléka nem roma.)

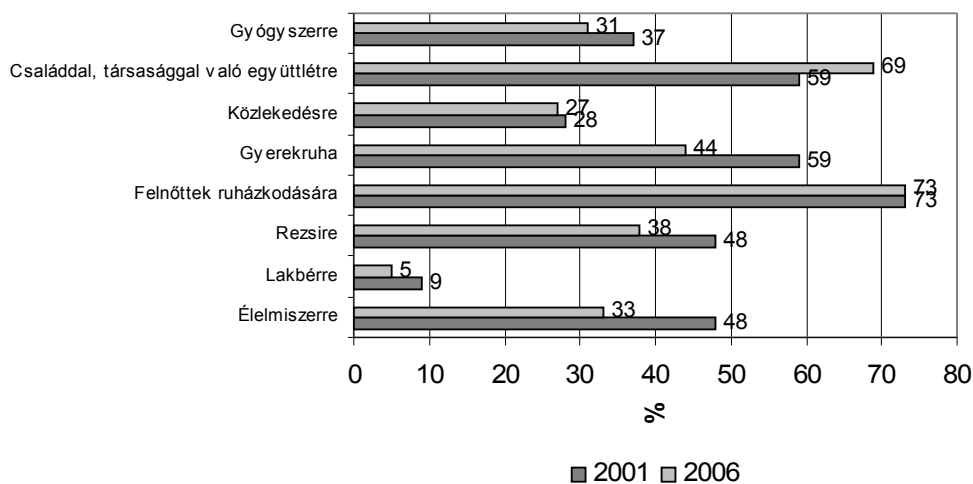
Háztartás csoportok	Eladósodottak Aránya		Kikapcsolt közművel élők aránya	
	2001	2006	2001	2006
	Összes háztartáson belül, %			
	2001	2006	2001	2006
Összesen:	39	44	6	7
Ebből:				
alsó decilis	45	53	8	11
felső decilis	32	35	4	5
romák	55	63	9	12
nincs gyerek	36	38	5	3
3 és több gyerekesek	50	52	8	14

26. tábla: Azon háztartások aránya, amelyekben adósság, vagy kikapcsolt közmű van

A szükségletek kielégítése

A szegény háztartások helyzetében kedvező változás, hogy *öt év alatt számos kiadáscsoportnál enyhült a pénzhiány*. Bizonyos alapvető szükségleteknél csökkent azok aránya, akiknek az adott szükséglet megfizetésére nem jut pénzük. Igaz, a helyzet továbbra is nyomasztó, hiszen a szegény gyerekes háztartások harmadában korlátozni kell az élelmiszerkiadásokat, komoly nehézséget okoz a háztartások csaknem 40%-ban a rezi

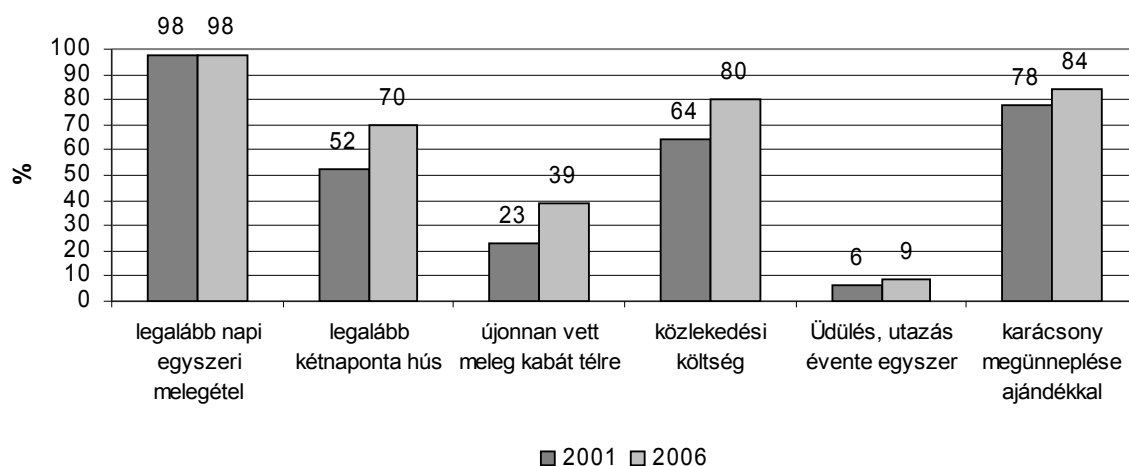
kifizetése, a háztartások harmadában a közlekedési kiadásokkal is spórolni kell, a társas együttlét költségei pedig a háztartások 70%-ban meghaladják a lehetőségeket. Külön hangsúlyozandó, hogy a szükséges gyógyszerek beszerzése is gondot okoz. A gyerekes háztartások 42%-ban *nincs elegendő pénz az orvos által felírt gyógyszerek kiváltására*.

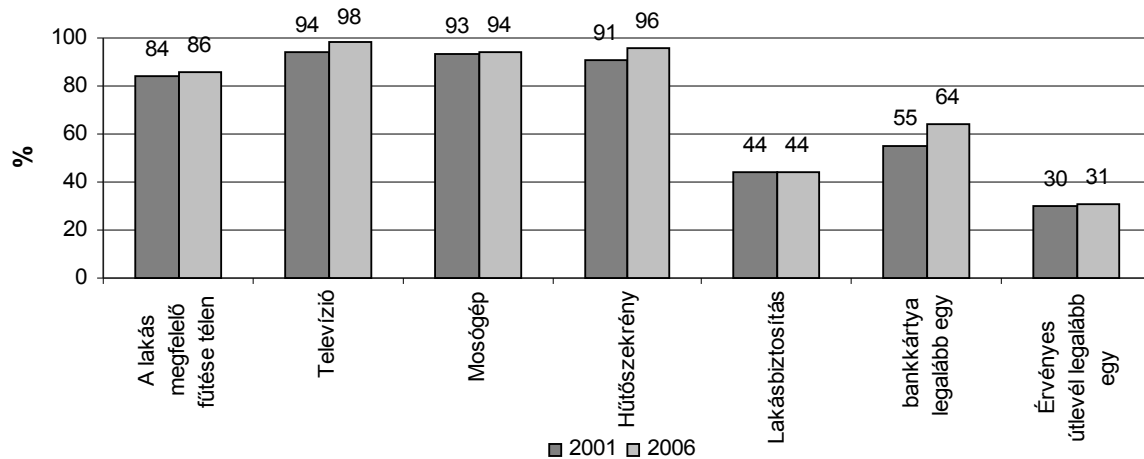
5. ábra: Pénzhiány miatt korlátozott kiadások 2001-ben, illetve 2006-ban („nem jut elég pénz”, %)

A konkrét szükségletek kielégítettsége is néhány esetben javult 2001 és 2006 között. Rendszeresebb a gyerekek gyümölcsfogyasztása, kicsit több újonnan vásárolt cipő jut a gyerekeknek, a szülők közül is többen hordanak újonnan vett meleg kabátot, stb. *A leglényegesebb elmozdulás az iskolához kapcsolódó szükségletek körében tapasztalható.* Jelentősen nőtt azoknak a háztartásoknak az aránya, amelyekben a gyerekek részt tudnak venni az iskolai programokon, rendszeresen sportolnak, illetve lehetőségük nyílik számítógép használatra. Ezek háttérben részben olyan központi programok állhatnak, amelyek különféle iskolafejlesztéseket céloznak. A különórán való részvétel aránya is nőtt, de az 2006-ban sem érte el a háztartások egyharmadát.

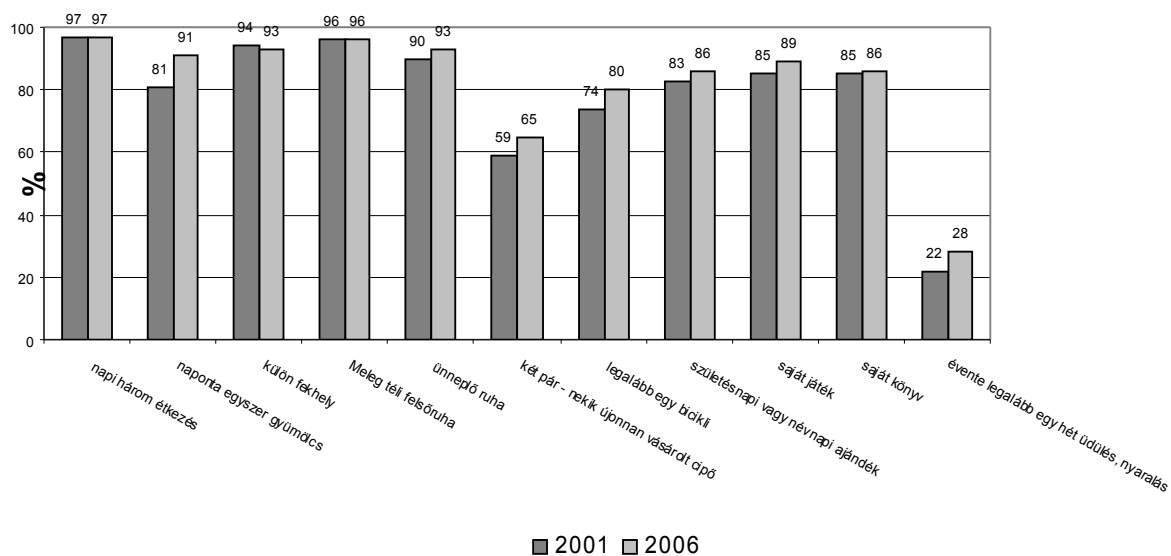
6. ábra: A szükségletek kielégítettsége 2001-ben és 2006-ban, %

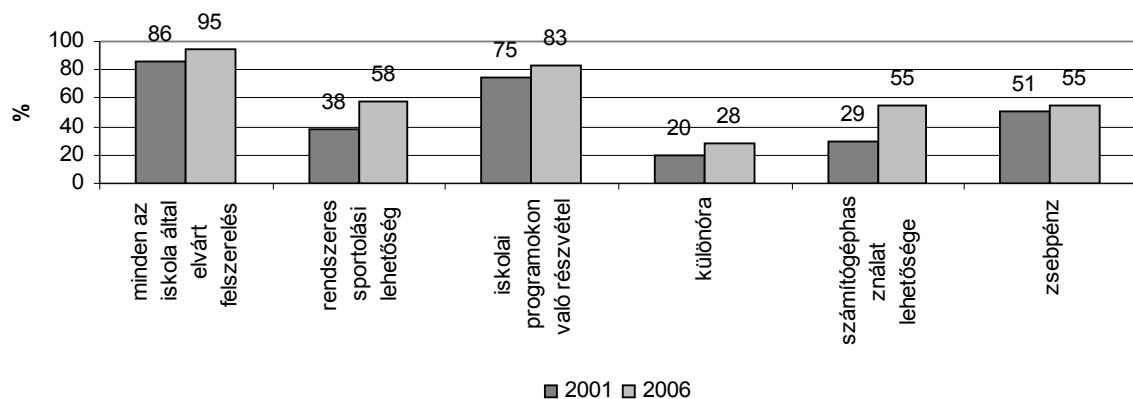
6/a Felnőttek szükségletei

6/b A háztartás felszereltsége

6/c A gyerekek szükségletei

6/d Az iskolás gyerekek szükségletei

Az egészségügyi ellátáshoz hozzájutás alapszükséglet. E tekintetben mind 2001-ben, mind 2006-ban megnyugtató volt a helyzet. Ha tudatossá vált egy orvosi ellátás iránti szükséglet, ezt a szegény családok igénybe tudták venni: 2001-hez hasonlóan, 2006-ban is a gyerekek – szükség esetén – szinte teljes körűen hozzájutottak a megfelelő szolgáltatáshoz. Az nem hozzáférési, hanem anyagi probléma, hogy az orvosi tanácsokat nem tudták mindig betartani, a gyógyszerert pl. gyakran nem tudták megvenni.

	2001	2006
A gyerekeknek szüksége volt		
körzeti orvosra	86	89
szakorvosra	37	49
fogorvosra	42	50
kórházi kezelésre	21	27
Amikor szükség volt rá, a gyerek igénybe vette a szolgáltatásokat		
körzeti orvos	99	99
szakorvos	99	99
fogorvos	97	99
kórház	97	100

27. tábla: Az egészségügyi ellátások igénybe vételének alakulása 2001-ben és 2006-ban, %

Adatfelvételeink azt támasztják alá, hogy a legalapvetőbb szükségletek kielégítettsége többé-kevésbé általános ma Magyarországon. A szegény háztartások körében is megoldottnak tűnik az egészségügyi ellátás, és viszonylag ritka, hogy ne jussanak hozzá naponta a rendszeres étkezéshez. A gyerekek esetében 3%, a felnőttek esetében 2% számára ez nem biztosított. Az alacsony arányok azért még mindig több tízezer embert jelentenek – tehát ez a probléma sem teljesen megoldott. A jövedelmek öt év alatti 25 százalékos emelése a legsúlyosabb hiányok egy részét csökkentette. A szegény háztartásokban élők jelentős része azonban továbbra sem jut hozzá olyan szükségletekhez, amelyek a mai társadalomban széles körben hozzáférhető és társadalmilag elfogadott alapszükségletek. Ide tartozik például a megfelelő, emberhez méltó lakás, a téli fűtés, a gyerekek évi egyszeri rövid nyaralása.

Szubjektív szegénység és várakozások

Köztudott, hogy az egész népesség körében a mért jövedelmi szegénység és az arról vallott szubjektív megítélés között van, de nem nagyon erős a kapcsolat. A szegénymintákban azonban a túlnyomó többség (93–95 százalék) részlegesen, vagy teljesen szegénynek tekintette magát. A szegénységtudat nem tükrözi a jövedelmek öt év alatti emelkedését: a „teljes mértékben szegények” aránya 2001-ben és 2006-ban egyaránt 39 százalék.

Milyennek tartja most családja helyzetét?	2001	2006
nem szegény	5%	7%
bizonyos szempontból szegény	56%	54%
teljes mértékben szegény	39%	39%
összesen	100%	100%

28. tábla: A válaszok megoszlása a szerint, hogy a kérdezett hogyan ítéli meg családja jelenlegi helyzetét

Hasonlóan stabilak az önelhelyezési arányok arra a kérdésre adott válaszoknál, hogy milyen gyakoriak a pénzzavarok. A háztartások 69, illetve 66 százaléka állítja, hogy havonta kifutnak a pénzből, és csak 6, illetve 7 százalék válaszolja azt, hogy ez sosem fordul elő.

Valamivel jobban követik a mért jövedelemváltozást arra a kérdésre adott válaszok, hogy mennyire elég a háztartás jövedelme a megélhetéshez. 2001-ben a megkérdezettek 55, 2006-ban 46%-a vélte úgy, hogy jövedelme egyáltalán nem elég. Ugyanennyivel, 12-ről 23 százalékra nőtt azok aránya, akik (egy ötfokú skálán) a 3-as, (nagyon ritkán a 4-es, 5-ös osztályzatot) adták, azaz jövedelmüket „közepesen elégnék” tekintették.

Ha a lassú emelkedés nem tükröződik is a szegénységérzet erősségében, egy-egy időpontban elég szoros (0,01 szinten szignifikáns) az összefüggés a jövedelmi szint és a szegénység tudata között. Ez az összefüggés 2006-ban valamivel erősebb is, mint 2001-ben.

	Alsó jövedelem harmad	Középső jövedelem harmad	Felső jövedelem harmad	Összesen
2001				
nem szegény	3	4	9	5
bizonyos szempontból szegény	41	56	70	56
teljes mértékben szegény	57	40	21	39
összesen	100	100	100	100
2006				
nem szegény	3	10	9	7
bizonyos szempontból szegény	36	52	73	54
teljes mértékben szegény	61	37	18	39
összesen	100	100	100	100

29. tábla: A kikérdezett mennyire tartja szegénynek családját az egyes jövedelmi harmadokban (%)

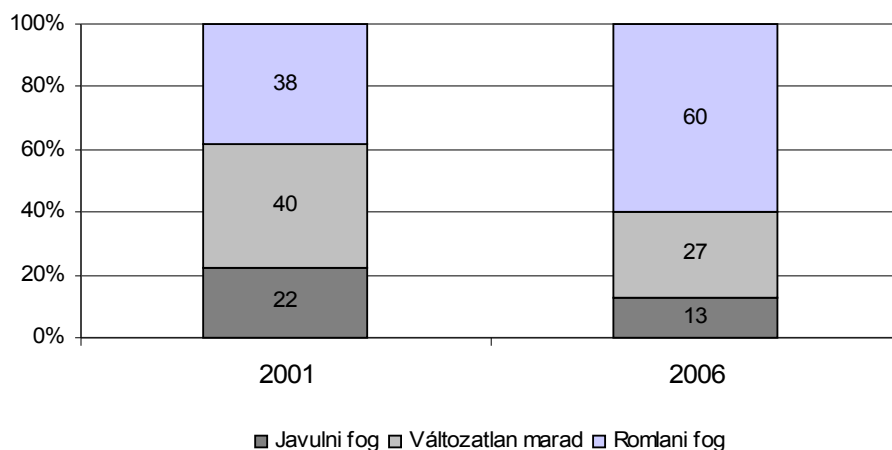
Hasonlóan erősek vagy még erősebbek az összefüggések a jövedelem és a többi szubjektív szegénység-változó között (pénzzavar gyakorisága, mennyire elég a jövedelem a megélhetéshez). A Pearson korrelációs együttható (a három időpontban együtt) 0,3–0,4 körül van, azaz ($p = 0,01$) szignifikáns.

Más a helyzet mindhárom időpontban a gyerekek száma és a szubjektív szegénységmutatók között. Mindegyik összefüggés gyenge. Korábbi vizsgálatokhoz hasonlóan⁶ 2001-ben és 2006-ban is úgy tűnik, mintha a gyerekek száma ellensúlyozná a szegénységtudatot. Másként, a sokgyerekes családok nem akarják a gyerekeket „hibáztatni” a család nehéz helyzetéért, s ugyanakkor a gyerekek léte ellensúlyozza a nehézségeket. 2001-ben a gyerektelenek 50, az 1 gyerekesek 39, a 2 gyerekesek 30, a három- és többgyerekesek 36 százaléka tartotta magát teljesen szegénynek. 2006-ban a megfelelő arányok 48, 38, 30 és 41 százalék.

A helyzet szubjektív megítélése tehát viszonylag kis változást mutatott a három szegényfelfvételnél. Nem voltak jelentős változások a tekintetben sem, hogy mennyire tekintették magukat szegénynek a kérdezés előtt három évvel.

⁶ Ezt az összefüggést figyeltük meg pl. az 1995. évi SOCO kutatásban több kelet-európai országban. (Ferge et al., 1995)

Épp a viszonylagos állandóságok miatt meglepő az utolsó megkérdezéskor mutatkozó, a korábbiaknál sokkal *nagyobb pesszimizmus a jövőt illetően*. A pesszimizmus viszonylag könnyen magyarázható a már a kérdés idején bejelentett megszorító intézkedésekkel, és talán még inkább a 2006. őszi politikailag hiszterizált helyzettel.

7. ábra: *Hogyan fog alakulni a háztartás helyzete a következő három évben (a megkérdezett szerint), %*

Ugyanakkor, ellentétben a jelenre és múltra vonatkozó kérdésekkel, a pesszimizmus foka szinte független minden vizsgált szociológiai változótól. A korábbi kérdéseknél mindig azt találtuk, hogy a rosszabb helyzetű – kisebb jövedelmű, falusi, munkanélküli, kevésbé iskolázott – csoportok pesszimistábbak, mint a jobb helyzetűek. Ezek a különbségek teljesen eltűnnek az utolsó vizsgálatnál. Eddig egyetlen olyan – bizonyos értelemben politikai töltetű – változót találtunk, amely szignifikáns összefüggést mutat a jövőbeni elvárásokkal: a magukat felsőközéposztálynak tartók elvárásai jobbak, mint a magukat alsó-középre, illetve munkásnak tartóké, és a legrosszabbak azoké, akik magukat az „alsó osztályhoz” tartozónak látják. Épp az alapvető szociológiai változótól való függetlenség, a politikai áthallású változóval való összefüggés miatt valószínűsíthető, hogy *2006-ban a korábbinál nagyobb erővel hatott a politika a társadalmi várakozásokra, a jövő pesszimista előrevetítésére*.

Szegénység és halmozott depriváció

Különböző kutatások eredményei alapján többé-kevésbé megegyező módon rajzolódik ki a népesség legkilátástalanabb helyzetben élő csoportja. Megközelítőleg a népesség 5–8%-a él tartós, mély szegénységben, mely a jövedelmi szegénységen túl – együtt vagy külön – megjelenik fogyasztásban, lakásviszonyokban, a szegénység érzetében. Ezekben a háztartásokban megközelítőleg 150–200 ezer 18 éven aluli gyerek él. A szegénység átörökítésének veszélye – bár az ismert mobilitási adatok alapján nem csupán őket fenyegeti – az ő körükben a legjelentősebb. E csoport kisebb fele roma, mintegy 60 százaléka nem roma.

A 2001-es és 2006-os adatok összehasonlítása során megkíséreltük, hogy azt a változó-mintát alkalmazzuk, amelynek alapján a TÁRKI legutolsó Háztartás Monitor jelentésében Havasi Éva elemezte a jövedelmi szegénység és a depriváció kapcsolatát (Havasi 2006). A változók maguk komplexek.

Az alapvető szükségletek kielégítettségének korlátozottsága az élelemre, a fűtésre és a lakásfenntartásra (rezsi) rendelkezésre álló jövedelem elégtelensége. A lakások felszereltségének nagyon alacsony szintje „az elemi (a lakosság zöme számára rendelkezésre álló, természetesnek tekintett) tartós fogyasztási cikkek hiányára fókuszál.” A szegénységvizsgálatok a TÁRKI által mért 19 tartós fogyasztási cikknek csak egy töredékét mérték, így ez a változó nem teljesen összehasonlítható. A rossz lakáskörülmények indikátora kombinálja a benti WC hiányát, a lakással kapcsolatos, a kérdezett szerinti komoly hibákat (dohos, vizes, sötét, aládúcolt, beázik, nagy zaj, illetve légszennyezettség jellemzi), az összeíró által vélelmezett súlyos hibákat. Rossz lakáskörülményekben mért depriváció akkor áll fenn, ha a három mutató bármelyike szerint nélkülöző a háztartás, illetve a benne élő személyek.” Ennek a változónak a képzésekor egy szempontból térünk el az előzőektől: a két felvétel során nem a kérdező, hanem a kérdezett ítélte meg a lakás állapotát. A szubjektív depriváció két összetevője objektív. Az első a rendszeres anyagi nehézségekre utal: „a háztartásnak hó végére rendszeresen elfogy a pénze”. A másik összetevő a háztartások ténylegesen befolyt jövedelmét és az általuk a „megfelelő” szintű megélhetéshez szükségesnek tartott jövedelmet veti egybe. A „szubjektív” szegénységérzet alapján azokat sorolta a depriváltak közé, akik önmagukról azt állítják, hogy „nélkülözések között élnek”, illetve „hónapról-hónapra anyagi gondjaik vannak”. Ennél a mutatónál mi az index alkalmazásától tekintettünk el, a havonkénti pénzzavart, valamint a háztartás megítélésekor az azt egyértelműen szegénynek minősítőket soroltuk a depriváltak közé. Egészében csak a halmozott deprivációs index logikáját tudtuk követni, pontos részleteit nem.

A depriváció halmozódása alatt mi is az egyes deprivációs típusok együttes előfordulását értjük. A háztartás akkor tekinthető „halmozottan depriváltnak, ha legalább kétféle szempontból tartozik a nélkülözők közé”. A külön-külön számított deprivációs indexeknél 2001 és 2006 között javulás volt, különösen a főként fogyasztásra utaló alapvető szükségleteknél. Itt a depriváció aránya 67-ről 54 százalékra csökkent.

	2001	2006
Alapvető szükségletekben (fogyasztás)	67	54
<i>(Lakásfelszereltségben</i>	<i>3</i>	<i>2)</i>
Lakáskörülményekben	44	40
Szubjektív mutatók alapján	72	70

30. tábla: Az egyes deprivációk megjelenése a szegény háztartásokban, 2001-ban és 2006-ban, %

A halmozott depriváció elsősorban az alacsony iskolázottságú, a kedvezőtlen munkaerő-piaci helyzetű és a roma háztartásokat érinti. A gyerekes háztartások helyzete a nem gyerekesekhez képest a két felvételnél ellenkező irányba tér el, azaz nincs tiszta összefüggés. A falusi háztartások (szokatlan módon) ebből a szempontból jobb helyzetűek, mint a városi szegény háztartások. A leginkább figyelemre méltó az, hogy – a gyerekes háztartások kivételével – minden csoportban eléggé szignifikánsan csökkent a halmozott depriváció. Ez egyrészt biztató – arra mutat, hogy van lehetőség elmozdulásra. Másrészt arra figyelmeztet, hogy a gyerekes (elsősorban sokgyerekes) családoknál nagyobb közös felelősségre van szükség.

	2001	2006
	%	%
Gyerekes háztartások	65	62
Nem gyerekes háztartások	70	53

Háztartások roma háztartástag nélkül	59	44
Háztartások roma háztartástaggal	91	80
Városi háztartások	69	58
Falusi háztartások	64	52
Aktív keresővel nem rendelkező háztartások	83	76
Maximum 8 általános iskolai végzettségű háztartástagokkal rendelkező háztartások	91	82

31. tábla: A halmozott depriváció megjelenése meghatározott háztartástípusokban 2001-ben és 2006-ban, %

Minden utóbbi években készült kutatás, elemzés arra utal, hogy az iskolázottság meghatározó szerepet játszik nem csupán a munkaerő-piaci helyzet alakulásában, hanem az egészségi állapot minőségében, a várható élettartam alakulásában és számos további, az élet minőségét meghatározó területen. Ezért olyan deprivációs mutatót is számoltunk, amely az iskolai végzettség változót is tartalmazza. A vizsgált háztartások körében a jövedelmi szegénység mellett halmozott deprivációval és alacsony iskolai végzettséggel rendelkezők csoportja nagy valószínűséggel lefedi azoknak a kirekesztett háztartásoknak a körét, akik tartós szegénységben és nélkülözések között élnek és nincs számottevő kitörési lehetőségük. Ezeknek a háztartásoknak az aránya növekedett a vizsgált háztartások között. 2001-ben 21%, 2006-ban 27% volt ezekkel a hátrányokkal jellemezhető.

ÖSSZEFOGLALÁS

Mindent egybevéve azt valószínűsíthetjük, hogy a szegények jövedelmeinek lassú emelkedése ellenére *a szegénység mélysége nem változott egyértelműen. Néhány, gyorsan változtatható és kevés többletráfordítást igénylő szükségletet sikerült jobban kielégíteni* – és ez a mindennapi közérzet javulása szempontjából fontos. Az iskolapolitika révén is sikerült előrelépni, elsősorban a számítógéphez hozzáférésben. *Az alapvető életfeltételekben és az életet mélyen befolyásoló létbizonytalanságokban azonban gyakoribbak a romlás, mint a javulás jelei. A jövedelmek további emelése* – főleg a különösen rossz helyzetű, így a sokgyerekes családoknál – *ígér némi azonnali enyhülést.* Mélyreható változásokhoz a jövedelmek mellett az eddigieknél jóval nagyobb erőfeszítésekre – elsősorban a lakáshelyzet javításában, a foglalkoztatásban, az iskolázásban – van szükség.

Irodalom

Ferge Zs. et al.: Societies in transition (1995). International report on the Social Consequences of the Transition. A survey carried out as part of the SOCO project initiated and coordinated by the Institute for Human Studies, Vienna. Cross-national report on five countries, prepared by Zsuzsa Ferge, Endre Sik, Péter Róbert, Fruzsina Albert. Vienna: Institute for Human Studies. (Multigraphied)

„Legyen jobb a gyerekeknek” (2007): Nemzeti Stratégia 2007–2032.

2005. évi mikrocenzus 3. kötet. A foglalkoztatottak helyzete. KSH, Budapest, 2006.

Ferge Zs.–Tausz K.–Darvas Á. (2002): Küzdelem a szegénység és a társadalmi kirekesztés ellen 1. kötet Esettanulmány Magyarországról. ILO, Budapest, 2002.

Hablicsek L. (2005): Kísérleti számítások a roma lakosság területi jellemzőinek alakulására és 2021-ig történő előrebecslésére. Aktív Társadalom Alapítvány, Budapest, 2005.

Havasi É. (2006): Megélhetési nehézségek, anyagi depriváció. In: Szivós P.–Tóth I. Gy. (2006): Feketén, fehérén. TÁRKI Monitor jelentések 2005. TÁRKI, Budapest, 2006, p. 59–82.

Kemény I.–Janky B.–Lengyel G. (2004): A magyarországi cigányság 1971–2003, Gondolat Kiadó, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2004.

Kemény I. (1997): A magyarországi roma (cigány) népességről (két felmérés tükrében). Magyar Tudomány 1997. 6. sz. 644–655.

Kemény I. (szerk.) (1976): Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó, 1971-ben végzett kutatásról. MTA Szociológiai Kutatóintézet, Budapest 1976.

Ladányi J.–Szelényi I. (2001): A roma etnicitás társadalmi konstrukciója Bulgáriában, Magyarországon és Romániában a piaci átmenet korában. Szociológiai Szemle 2001. 4. sz. 85–95.

Nemzeti cselekvési terv a társadalmi összetartozásért 2004–2006. Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Egészségügyi Minisztérium, Budapest, 2005.

Szivós P.–Tóth I. Gy. (2006): Feketén, fehérén. TÁRKI Monitor jelentések 2005. TÁRKI, Budapest, 2006.